

סימן ז

נייר

- 267 ..... מבוא
- 267 ..... פרק א: הנייר בחז"ל – מהו?
תולדות הנייר בעת העתיקה, מן הפפירוס אל נייר הכותנה 267 ◊ הנייר בחז"ל,
לדעת רש"י הוא פפירוס 268 ◊ לדעת הר"ש והרמב"ם – מכותנה 268 ◊
לדעת הערוך זהו עור בתחילת עיבודו 269 ◊ שיטת הערוך מעוררת מספר
קשיים 270 ◊ ראיות לשיטת הערוך ודחייתן 272 ◊ המסקנה כדעת רש"י 276
- 276 ..... פרק ב: דין הנייר
מחלוקת האחרונים האם הנייר מקבל טומאה 276 ◊ ראיות שהנייר אינו
מק"ט 277
- 283 ..... פרק ג: הדיון באחרונים על הנייר והשלכותיו
"לבדים" טמאים רק כאשר הם משמשים ללבישה ושכיבה 283 ◊ מחלוקת
האחרונים על סברת "פנים חדשות" 284 ◊ האם עץ שהשתנה נחשב כ"פנים
חדשות" – ראיות לכאן ולכאן 287 ◊ יישוב הסתירות בדרכים שונות 291 ◊
ההשלכות לנייר וקרטון בימינו 292 ◊ חתם סופר: התורה החשיבה את הצמר
והפשתן רק כשמשמשים בהם לשימושים שאופייניים להם 294 ◊ דעת
החזון איש בעניין זה 294 ◊ האם חומר שניתן לקפלו נחשב ככלי קיבול? 295
- 297 ..... סיכום כללי
ההכרעה שנייר אינו מקבל טומאה והשלכותיה למעשה 297

סימן ז

נייר

מבוא

הנייר מוזכר בדברי חז"ל פעמים רבות, והוא החומר העיקרי שעליו נכתבו גיטין ושטרות¹. בכמה מקומות הוזכר הנייר גם בהלכות טומאה וטהרה. בירור מהותו והלכותיו משליך על הבנת כמה וכמה עניינים שלגביהם הוזכר, בהלכות כלים ובנושאים נוספים.

פרק א: הנייר בחז"ל – מהו?

א. תולדות הנייר

בתולדות הנייר בעת העתיקה, ששימש כחומר כתיבה לצד הקלף, מתוארים שני שלבים²: א. פפירוס, שנעשה מגומא הפפירוס (צמח עשבוני רב שנתי). גומא זה היה נפוץ בנילוס במצרים וגם בימת החולה בארץ ישראל. שיטת הכנת הנייר הייתה כדלקמן: גבעולי הגומא קולפו מהקרום החיצוני הירוק, והליבה הספוגית שבפנים נחתכה לרצועות דקות (רוחבן כרוחב הגבעול הטבעי, בין ס"מ אחד ל-4-5 ס"מ), אשר הונחו זו לצד זו. מעליהם הונחה שכבה נוספת בניצב לקודמת, והשכבות נלחצו זו על זו והחלקו. מחמת הלחץ יצא מהן מיץ טבעי ששימש כדבק. ב. נייר מצמחים או שאריות אריגים, בעיקר מפשתן או כותנה. הללו נחבטו ונשחקו והופרדו לסיבים, והושרו בתמיסת סיד ובמים במשך מספר ימים. העיסה שהתקבלה פוזרה בצורה אחידה על רשת, וכאשר התייבשה התקבל הנייר, שהיה נוח מאוד לכתובה, כלשון הרי"ד (ספר המכריע סי' פד): "נייר... הבא מארץ ישמעאל... והוא חלק ונאה לכתובה". שיטה זו הומצאה בסין והגיעה למזרח הקרוב אחרי ימי המשנה והתלמוד, במחצית השנייה של האלף החמישי לבריאה (עם הכיבוש הערבי, החל מהמאה ה-8 למנינם). באירופה הופץ נייר זה רק בסוף האלף החמישי (המאה ה-13).

1 יבמות נב ע"א: "אלא מעתה יהיב לה ניירא בעלמא ה"נ דפסלה?". גיטין יט ע"א: "עדים שאין יודעין לחתום... מקרעין להם נייר חלק". שם כ ע"ב: "ת"ר הרי זה גיטך והנייר שלי...". ב"ק לג ע"ב: "השורף שטרותיו של חברו... ניירא בעלמא קלאי מינד", ועוד רבים. בלשונו של ר"ש קליין (תעשיית הנייר בארץ ישראל, בתוך 'המסחר התעשייה והמלאכה בא"י בימי קדם', עמ' 73): "הנייר היה החומר הנפוץ ביותר לכתובה בימי חכמי המשנה והתלמוד".

2 לכל האמור להלן ראה: 'הספר העברי בהתפתחותו' עמ' 23-25, 40-41; זהר עמר, 'תעשיית הנייר בא"י ובסוריה בימי הביניים', קתדרה 98 עמ' 73-96, ובעיקר עמ' 79 (את הפרטים המדויקים על שיטת הייצור של הגומא ורוחב רצועות הגומא שמעתי מפיו).

לאור זאת, אין ספק שהנייר הנדון בדברי חז"ל, אם אינו סוג של קלף (כדלקמן), אינו יכול להיות אלא הפפירוס. מכאן מובן מה שנאמר בבראשית רבה (פרשה צד, ח): "ובני נפתלי – שהן מפותלין על שבעים ושניים ניר, שהיו פותלין את עבודת הניר", ובמהדור אלבק: "הנייר". המפרשים התחבטו בביאור מאמר זה, ור"ש קליין³ הסביר יפה, שגומא הפפירוס היה גדל בחולה, בתחום שבט נפתלי, ולכן ייצור הנייר התייחס לשבט זה. אולם הראשונים נחלקו בדבר, וחלקם פירשו את המושג "נייר" המופיע בחז"ל באופן אחר, על פי הנייר שהכירו בזמנם ומקומם.

ב. שיטות הראשונים בזיהוי הנייר

1. רש"י: פפירוס

רש"י פירש בסוטה יז ע"א ד"ה נייר: "של עשבים שכותשים ומדבקין אותן בדבק שקורין גלי"ד ועושין כמו עור", וכן בגיטין יט ע"ב ד"ה נייר: "סתם נייר – של עשבים הוא"⁴, וכן בכמה מקומות⁵. הדברים מתאימים לנייר הפפירוס הקדום (שבימי רש"י עדיין היה הנייר העיקרי באירופה).

2. הר"ש: כותנה

הר"ש בכלים פ"י מ"ד כותב: "דנייר הוא של עשבים, קלף שעושין מקוטיין בלע"ז". וכן שם פכ"ז מ"ה: "נייר יש מפרשים קלף שעושין מעשבים, קיטיין בלעז" (ובהמשך הביא את פירוש הערוך לקמן). פתח בלשון רש"י "של עשבים", והוסיף מדליה שזהו "קוטיין", ופירוש הדבר שעשבים אלו שמהם נעשה הנייר הם צמר גפן (עיין ר"ש כלאים פ"ז מ"ב ורש"י שבת כא ע"א ד"ה משחא), דהיינו הנייר החדש שהחל לחזור לאירופה בתקופתו⁶. אכן, נייר כזה הוזכר ברש"י בגיטין סט ע"א: "וקורטסא – נייר של מוכין"⁷, אך משמע לענ"ד שלדעת רש"י אין זה הנייר הרגיל. וכך יוצא בבירור מפירושו של תלמיד רש"י, רבי יעקב בר' שמשון⁸, לאבות פ"ד מ"כ: "דיו הכתובה על נייר חדש", שכתב: "הוא קלף שעושין

3 במאמרו הנ"ל, עמ' 72.

4 רש"י ממש"ך: "ולא קלף מעובד עפצים, דאי עפיץ הא אמרן אין מי מילין על גבי מי מילין", כלומר: בגמרא בגיטין שם חששו בנייר חלק שמא נכתב עליו דבר במי מילין, ומכאן לומד רש"י שהנייר אינו קלף מעובד בעפצים, כי בקלף מעופץ אין חשש כזה. אבל אין זו קושיה על פירוש רה"ג והערוך שלהלן, כי לדעתם הנייר הוא עור שאינו מעובד ומעופץ.

5 שבת עח ע"א ד"ה נייר, עט ע"ב ד"ה נייר, פסחים מב ע"ב ד"ה והא תני, מגילה יט ע"א ד"ה מחקא.

6 בכלים פ"ב מ"ה סתם הר"ש שנייר הוא "קלף", והתוס' יו"ט הבין שכוונתו לעור, אך ראה לעיל שהר"ש כינה גם את הנייר מעשבים "קלף" (עמד על כך בימים טהורים, שם).

7 וראה לשונו בשבת מז ע"ב ד"ה מוכין: "כל דבר רך קרוי מוכין, כגון צמר גפן, ותלישי צמר רך של בהמה, וגרירת בגדים בלויים". על המונח הערבי 'קרטאס' וגלגוליו ראה להלן הערה 32 ובמאמרו של זהר עמר הנ"ל, עמ' 84.

8 על זהות המחבר עיין במבוא ל'משנת ראובן' בהוצ' מוסד הרב קוק עמ' יא-יב.

מן עשבים⁹. ובתשובות הגאונים מצאתי: הוא אותו שעושין מן צמר גפן¹⁰ שכורכין בו שיראין הבאים מארץ ישמעאל [כלומר, מארצות האיסלם, כנ"ל]. ועודנו חדש¹¹ הדיו נדבקת בו ועומדת כתיבתו ימים רבים"; ובמחזור ויטרי (מהדו' הורביץ סי' תכז) נוסף: "וקורין אותה קאגד", כשמו הערבי של הנייר החדש. ובמכתם (מגילה יט ע"א): "נייר מחקא פרש"י קלף מעובד בעשבים, ויש מפרשים: קאגיד". והדברים מפורשים יותר בספר 'המכריע' של הרי"ד (סי' פד): "ופירש המורה [הוא רש"י בלשונן] נייר של עשבים... ודאי הדבר ברור שנייר הוא זה הבא מארץ ישמעאל, אבל אינו נעשה מעשבים כדפירש המורה, אלא מבלאי בגדים וחבלים עושין אותו והוא חלק ונאה לכתובה"¹².

גם הרמב"ם פירש שהנייר הוא העשוי מכותנה, שכן בפירושו למשנה כתב בכל מקום שנייר הוא "אלכאגד"¹³ (השווה למחזור ויטרי ולמכתם הנ"ל). ומכמה מקומות בהלכותיו מבואר שהנייר אינו עור (בניגוד לשיטת הערוך להלן): בהל' מגילה פ"ט ה"ט כתב: "היתה כתובה על הנייר או על עור שאינו מעובד... פסולה", כלומר: הרמב"ם כלל את כל העורות שאינם מעובדים במקביל ל"דפתרא" שבמשנה, כדלקמן, והזכיר את הנייר כדבר נפרד. וכן בעוד מקומות הזכיר את העור והנייר כדברים שונים, כגון בהל' שבת פ"י הי"א ופ"א הי"ד וגרושין פ"ד ה"ב. ובהל' כלים פ"ב ה"א כתב: "העושה כלי מן העור המצה שלא נתעבד כלל או מן הנייר אע"פ שאין הנייר מקבל טומאה... הרי אלו מקבלין טומאה". משמע מלשונו שנייר אינו עור במהלך עיבודו, שאל"כ היה צ"ל: "העושה כלי מן העור שלא נתעבד לגמרי אע"פ שאינו מק"ט".

3. הערוך: עור בתחילת עיבודו

הערוך (ערך נייר) כתב: "הוא חיפה", כלומר, עור בתחילת עיבודו, כמ"ש בשבת עט ע"א: "שלושה עורות הן... חיפה – דמליח ולא קמיח ולא עפיץ". מקור הדברים בפירוש רה"ג בכלים פ"ז מט"ו, וז"ל: "מעור המצה – פי' כדגרסינן בהמביא גט ובהמוציא יין: ג' "

9 פירוש זה הועתק במחזור ויטרי סי' תכז, ובנדפס שם (מהדו' הורביץ, ע"פ כתי' לונדון) השתבש ל"קלף שעושין הקלפים" במקום "מן עשבים", אך בכת"י אחר של המחז"ו (כת"י הסמינר בני"י) מצאתי כמ"ש במהדו' מוה"ק.

10 במחז"ו הוסיף: "שנקרא קיטון ב'", כלומר, בלעז.

11 ראיתי מי שטעה לפרש שהמילים "ועודנו חדש" הם סיום המשפט, והכוונה שזהו סוג נייר שהתחדש לאחרונה. ולא היא, שהרי מפרש זה מסביר שזהו הנייר שעליו דיברה המשנה! המילים "ועודנו חדש" הן תחילת המשפט, ומגמתו לפרש את יתרונו של "נייר חדש".

12 וכן כתב הרי"ד גם בפסקיו במגילה יט ע"א (הובא גם בשיבולי הלקט סי' קצו), ובעקבותיו בריבב"ן שם: "נייר מחקא, ניירים הבאים מארץ ישמעאל הנעשים מבלאי בגדים ופסולין שאינם של קיימא". גם בשו"ת גידולי טהרה סי' טז הביא את רש"י והר"ש כפירושים שונים.

13 פיה"מ שבת פ"ח מ"ב, ביצה פ"ד מ"ה (לשונו שם: "נייר הוא 'אלכאגד' ואם נותנין עליו שמן מחזיק מעמד נגד האש כל זמן שהשמן עליו". מבואר שלדעתו אינו מעור, ולכן הוקשה לו כיצד הוא מחזיק מעמד כנגד האש, וראה להלן), מגילה פ"ב מ"ב, כלים פ"ז מט"ו (עיין במהדורה עם המקור הערבי), זבים פ"ה מ"ה.

עורות הן: מצה, חיפה ודפתרא. מצה – כמשמעה, עור שאינו לא מליח ולא קמיח ולא עפיץ; דפתרא – מליח וקמיח ולא עפיץ, וחיפא – הוא נייר, נייר מחקא, והוא 'ורק' בטיית¹⁴. גם השאילתות (שאילתא זו) פירש שהנייר הוא עור, אבל באופן אחר: "מאי נייר מחקא? גויל דהוה כתוב ומחיק והדר כתיב ביה את המגילה". וכיו"ב בפירושו ר' נתן אב הישיבה למגילה פ"ב מ"ב: "הנייר הוא קלף שמחקו ממנו הכתב וכתבו במקומו. אמר התלמוד: נייר – מחקא"¹⁵.

ג. קשיים בשיטת הערוך

יש להוכיח מכמה ראיות כנגד שיטת רה"ג והערוך שהנייר הוא חיפה:

א. שנינו בשבת פ"ח משנה ב-ג: "המוציא... נייר – כדי לכתוב עליו קשר מוכסין... נייר מחוק – כדי לכוון על פי צלוחית קטנה של פלייטון. עור – כדי לעשות קמיע. קלף – כדי לכתוב עליו פרשה קטנה שבתפליין". משמע ש"נייר" אינו "עור"; אם כי י"ל שכשם ש"קלף" הוא עור בעיבוד מסוים כך גם ה"נייר" הוא עור בעיבוד אחר, ואילו "עור" סתמא היינו בלא עיבוד כלל. אך במימרת עולא הנ"ל (בגמ' שם עט ע"א) נאמר: "שלשה עורות הן: מצה וחיפה ודפתרא. מצה – כמשמעו, דלא מליח ודלא קמיח ודלא עפיץ, וכמה שיעורו?... כדי לצור בו משקולת קטנה... חיפה – דמליח ולא קמיח ולא עפיץ, וכמה שיעורו? כדתנן עור כדי לעשות קמיע. דפתרא – דמליח וקמיח ולא עפיץ, וכמה שיעורו? כדי לכתוב עליו את הגט". הגמרא מפרטת שלושה מיני עורות, ושיעור הנייר, כדי לכתוב קשר מוכסין, שונה משיעור כל שלושת העורות הללו. בפרט מוכח מכאן כנגד דברי הערוך המזהה את הנייר עם ה"חיפה", שהרי הגמ' מפרטת שהעור שבמשנה הוא חיפה, שהזכר לצד הנייר כדבר שונה ואף שיעורו שונה¹⁶.

14 כלומר, זהו 'ורק' [נייר] בשפה הטיית, טייעית, דהיינו הערבית (ראה בהערה שנרפסה בגמרות בסוף הקדמת רה"ג לטהרות). זהו הנוסח במהדורה המדויקת של אפשטיין. בנרפס בש"ס וילנא הפרידו את המילים בסיום לגבי נייר מהקטע שלפני כן, כביכול "נייר" הוא ד"ה חדש, והגמ' בגיטין ושבת הובאה רק כדי להסביר את עור המצה. גם הוסיפו בסוף "נייר הוא העושיין אותו מן המוך", וזוהי תוספת מעתיק על הגליון ולא מגוף דברי רה"ג.

15 ב'הלכות ס"ת מגנזי מצרים' (כנראה לר' יוסף ראש הסדר, בן זמנו ומקומו של הרמב"ם, עמ' 13-14) מופיע: "הרוצה לעשות גוילין לספר תורה צריך שיקח את העורות וישיר את השיער שלהן במה שירצה ולעבדן במלח וקמח ועפצא... והינו דתנן במסכת כלים 'העושה כיס מעור [ה]מצה ומן הנייר טמא', שהמצה הינו 'רק', וה[נייר]ר שעיבדו שלם בשלשה מינין הללו [כלומר, מלח וקמח ועפצא] הוא הגויל ומצה מן המובחר לספר תורה". ההשלמה בסוגריים "וה[נייר]" היא מעשה ידי המהדיר, ולפי נוסח זה הנייר הוא עור, כדעת הגאונים. אך לענ"ד השלמת המהדיר אינה נכונה, וצ"ל "והעור" (בדקתי בצילום כתה"י ודומני שהקריאה "והעור" עדיפה מבחינה חזונית, ולענ"ד מתאימה יותר להקשר הרחב, ע"ש), ואין בדברים ביאור כלשהו לנייר.

16 וכן הקשה בשו"ת ברית יעקב (ליבשיץ) יו"ד סי' סא ד"ה וראיתי בערוך. ניתן לענות על קושיה זו, שלדעת הערוך הנייר אינו ממש כחיפה אלא יש בו גם עיבוד בסיד ולכן שיעורו שונה, ראה להלן הערה 20.

גם יש לשים לב לכך ששיעור הנייר, כדי לכתוב עליו שתי אותיות של קשר מוכסין (הגדולות מעט יותר מאותיות רגילות, עי"ש עח ע"ב), קטן יותר משיעורי כל העורות הללו (לצור משקולת קטנה, לעשות קמיע או לכתוב גט), וכדברי מהר"ם בנעט שם: "פשוט דב' אותיות של קשר מוכסין הוא פחות מכדי לכרוך וכו'". משמעות הדבר שהנייר הוא הזול מכולם, ולכן מנצלים אותו לדברים קטנים וזמניים ואילו את ג' העורות שומרים לדברים חשובים יותר (עיין רש"י שם ד"ה קלף). מכאן שהנייר איננו עור אלא מחומר פשוט יותר¹⁷.

ב. במשנה בכלים פ"י מ"ד נאמר: "...במטלית... הייתה של נייר או של עור", הרי שהנייר אינו מעור (וכן הקשה בשו"ת איש מצליח ח"א סי' חו; וכאן לא פירש רה"ג מהו הנייר).

ג. בכלים פ"ז מט"ו נאמר: "העושה כיס מעור המצה, מן הנייר – טמא". אם מעור המצה טמא – כל שכן מחיפה, שהוא שלב מתקדם יותר בעיבוד העור, וא"כ "מן הנייר" מיותר, ודוחק לומר "זו ואצ"ל זו קתני".

ד. שנינו במגילה פ"ב מ"ב: "על הנייר ועל הדפתרא לא יצא", ומפרשת הגמ' (יט ע"א): "דיפתרא – דמליח וקמיח ולא עפיץ, נייר – מחקא" (ומכאן העתיק רה"ג הנ"ל "נייר מחקא"). אם הנייר הוא חיפה לכאורה הייתה הגמרא צריכה לומר: "נייר – דמליח ולא קמיח ולא עפיץ" כדי לבאר את חילוקו מדיפתרא.

מאידך, הכינוי "מחקא" מובן יותר אם מדובר על עור מגורד (מלאכת שמיים, כלל ב בינה סק"א). רש"י פירש: "מחקא – מין עשבים עשוי על ידי דבק", ולכאורה כוונתו לומר ש"מחקא" הוא שם העשב, וצ"ב, שלא מצאנו עשב בשם זה (ובספר המכריע סי' פד העתיק מרש"י: "מן העשבים", ודוק). ושם כוונת רש"י אחרת, שפעולת ההדבקה היא הנקראת "מחקא", מפני שבה דוחסים ומחליקים את הנייר (דבר שאול, סוטה, עמ' 70). וכן כתב בפירושו ר' יעקב ב"ר שמשון ל"נייר מחוק" באבות פ"ד מ"כ: "מחוק כגון 'והמוחקו' דאבות מלאכות, וכגון 'מחק' דמידות דבבא בתרא... ועל שם שסתמו מחליק נקרא מחקא בלשון ארמי, כמו שפירשו חכמים במסכת מגילה: נייר – מחקא... מפני שמחליקין אותו בשעת עשייתו" (כצ"ל, ע"פ מהדור 'משנת ראובן')¹⁸. ב'מאורי אור' (ח"ד, באר שבע, ברכות, דף ד ע"ב בדפי הספר) מצאתי פירוש אחר: אין כוונת הגמרא במילה "מחקא" להסביר מהו נייר, אלא להעמיד שהנייר האמור כאן, הפסול לכתובת המגילה, הוא דווקא נייר מחוק, ואילו נייר חדש כשר, כשיטת מסכת סופרים (פ"א ה"ו)

17 וכן משמע בקידושין ט ע"ב: "כתב לו על הנייר או על החרס אף על פי שאין בו שוה פרוטה...". אך בתוספתא שם פ"א ה"ב: "על נייר פסול", כלומר, מחוק, וכך גרס בשו"ת הרשב"א ח"ד סי' רב בירושלמי בקידושין פ"א ה"א. וכך גרסת הרמב"ם במשנה בשבת פ"ח מ"ב במקום "נייר מחוק", עי"ש במלאכת שלמה.

18 אכן מצאנו לשון "ממחק" גם על החלקה שאין בה הסרה של חומר מיותר אלא השטחה בלבד, עיין ערובין קב ע"ב ד"ה שהוא ממרח; וראה גם להלן הערה 28.

והתוס' בשבת (עט ע"ב ד"ה תפילין) שספר תורה כשר על נייר (וראה עוד להלן על שיטה זו). לענ"ד פירוש זה מסתבר מאוד, מאחר שבמקומות רבים משמע שהנייר היה בשימוש רב¹⁹, ולא מסתבר שהגמ' זקוקה לפרשו, וגם לא מצאנו שהגמ' מבארת מהו הנייר במקומות אחרים שבהם הוזכר (בניגוד לדיפתרא, שהתבאר גם בגיטין כב ע"א).

ה. ב'מדרש תנאים' (מלוקט ממדרש הגדול, דברים יז, יח) מצינו בעניין ספר התורה של המלך: "על ספר – לא על הלוח ולא על הנייר אלא על המגילה. מיכן אמרו: אין כותבין את הספר אלא על עור בהמה טהורה". משמע שלוח ונייר אינם מעור, ולכן שלילתם מובילה למסקנה שצריך עור. אולם בספרי (שופטים, פסקא קס) אלו שתי בבות נפרדות: "על ספר – ולא על הלוח, על ספר – ולא על הנייר, אלא על המגילה... על ספר – על גבי עור בהמה טהורה", ואפשר שזהו לימוד בפ"ע שיהיה עור בהמה טהורה דווקא.

ו. מכיוון שללא ספק היה בימי חז"ל חומר כתיבה שאינו עור, דהיינו הפפירוס (ונמצאו בארץ ישראל אלפי דוגמאות ממנו מימי בית שני ותקופת המשנה, כגון מכתבי בר כוכבא וארכיונה של בכתא מעין גדי, ואצ"ל במצרים השכנה), לא ייתכן שחומר זה לא הוזכר כלל, כגון במשנה במגילה הנ"ל: "על הנייר ועל הדפתרא לא יצא, עד שתהא כתובה אשורית על הספר ובדיו", וכן במשנה ובגמרא בשבת המפרטות את שיעור ההוצאה בכל מיני העור ובנייר. על כרחנו עלינו לזהות את אחד החומרים הללו עם הפפירוס, וברי שזהו הנייר²⁰.

ד. ראיות לשיטת הערוך

א. הר"ש בכלים פכ"ז מ"ה הנ"ל, לאחר שהביא את דעת רש"י, הביא את דעת הערוך וכתב ראייה לדבריו: "ובערוך (ערך נייר) פירש דהוא חיפה, דאמרין פרק המוציא יין (שבת עט ע"א) דמליח ולא קמיח ולא עפיץ, משום דחיפה ודפתרא רגיל להזכיר, ובפרק שני דמגילה תנן: על הדפתרא ועל הנייר". פירוש הדברים, שמאחר שמצינו שדפתרא מוזכרת לצד חיפה וכן לצד נייר משמע שהחיפה הוא הנייר.

19 ראה הערה 1.

20 הרי"ד (ספר המכריע סי' פד) הקשה על הערוך מן המציאות, שאם הנייר אינו אלא עור שנמלח א"כ אינו טוב לכתובה כלל, בניגוד למקורות דלעיל בשבת ובגיטין המוכיחים שנייר חלק טוב לכתובה. על כך שמעתי מחכם אחד, שאין כוונת רה"ג והערוך לומר שנייר הוא חיפה ממש, שנמלח ותו לא, אלא לדעתם הוא גם מעובד בסיד, כפי שנעשה ב"רק" שהזכיר רה"ג, ולכן הוא טוב לכתובה. לדעת רה"ג (תשובות הגאונים, הרכבי, סי' תלב) הוא פסול לסת"ם, אך לא מפני שאיכותו גרועה, אלא מפני שלדעתו נאמרה הלכה למשה מסיני שהעור כשר לסת"ם רק לאחר שלושה שלבי עיבוד: מליח וקמיח ועפיץ. הנייר, שיש בו מליחה ואין בו קמיח ועפיץ אלא עיבוד בסיד, שקול הלכתית לחיפה, אע"פ שמבחינה מעשית הוא טוב לכתובה. הרי"ד, לעומת זאת, סבר שהדרישה למליח וקמיח ועפיץ נועדה ליצור קלף באיכות גבוהה לכתובה, ולכן הכשיר את ה"רק" המעובד בסיד, שאף הוא טוב לכתובה. ולפי סברתו הניח שהחיפה של חז"ל אינה ראויה לכתובה, ומכיוון שרה"ג השווה בין נייר לחיפה סבר הרי"ד שלידו גם הנייר אינו ראוי, ועל כך הקשה. למקורותיה הקדומים של המחלוקת על אודות ה"רק" ראה באריכות ב'גנזי שכת' ח"ב עמ' 527-530, ואכמ"ל.

לענ"ד הראיה אינה מובנת. מה שכתב "דחיפה ודפתרא רגיל להזכיר" אינו אלא במימרה אחת של עולא (בשבת עט ע"א ובגיטין כב ע"א), כמושגים קרובים שצריך להבהיר את ההבדל ביניהם: "שלשה עורות הן: מצה וחיפה ודפתרא... חיפה – דמליח ולא קמיח ולא עפיץ... דפתרא – דמליח וקמיח ולא עפיץ". לעומת זאת הנייר והדפתרא מוזכרים בכמה מקומות, כשני אמצעי כתיבה שונים: במגילה פ"ב מ"ב: "על הנייר ועל הדפתרא לא יצא". בגיטין פ"ב מ"ד: "ריב"ב אומר: אין כותבין לא על הנייר המחוק ולא על הדפתרא מפני שהוא יכול להודיף". ובסוטה פ"ב מ"ד: "אינו כותב לא על הלוח ולא על הנייר ולא על הדפתרא". אין שום קושי לפרש שדפתרא הוא סוג של עור, כמו מצה וחיפה, ואילו נייר הוא מעשבים, ובמשניות הללו נאמר שאין כותבים לא על הנייר של עשבים ולא על עור שאינו מעובד לגמרי, ואפילו הוא דפתרא, שחסר לו רק שלב אחד בעיבוד.

ב. מקור אפשרי אחר לדעת הערוך הוא הגמ' בפסחים מב ע"ב: "וקולן של סופרים. הכא תרגימו פרורא דאושכפי... אמאי קרי ליה קולן של סופרים? קולן של רצענין מיבעיא ליה! אמר רב אושעיא: לעולם פרורא דאושכפי, ואמאי קרי ליה קולן של סופרים? דסופרים נמי מדבקין בהו ניירותיהן". מכאן אפשר להבין שהקולן הוא דבק לעורות, של רצענין או של סופרים, ושמע מינה שהנייר הוא עור. אך כמובן אינה ראייה חזקה, ואפשר שאותו דבק משמש גם לעורות וגם לניירות²¹.

ג. שנינו בביצה פ"ד מ"ה: "אין שוברין את החרס ואין חותכין את הנייר לצלות בו מליח". פירוש הערוך נראה מתאים כאן יותר, ולכאורה לא מובן איך ניתן לצלות ע"ג נייר מעשבים, שהוא דליק. אולם רש"י (לב ע"ב) מפרש: "כשצולין דגים על האסכלא... חותכין קנים או קש שבליים או שוברים חרסים או חותכין נייר ושורין במים וסודרין הנייר על גב האסכלא מפני שהמתכת מתחמם ושורף את הדג". נראה מלשונו שהוא מתאר דבר מקובל ומוכר²².

ד. בתוספתא כלים ב"ק (פ"ז הי"א) נאמר: "החמת מעור הדג והנייר שהלביש בו את החבית וצדה [ברמב"ם שלהלן משמע שגרס: וצרה] למטה הרי מצלת. עור הדג והנייר שהלביש בהן את החבית וצדדן למטה, אף על פי שמירח בטיט מן הצדדין –

21 רש"י שם (ר"ה והא תני) פירש ע"פ דרכו: "נייר עשוי מעשבים ע"י דבק שקורין גלוד". נראה שפירש ש"קולן של סופרים" הוא הדבק שבו מדביקים את העשבים לעשותם נייר. אולם קשה להניח שהסופרים הם אלו שייצרו את הנייר, ויותר מסתבר לפרש שהסופרים קנו ניירות ובמקרה הצורך הדביקו אותם זה לזה על מנת לכתוב דבר ארוך. וכ"כ בפיה"מ לרמב"ם (פסחים פ"ג מ"א): "קולן של סופרים – בצק שעושין אותו כורכי הספרים". ובהל' שבת פ"י הי"א פסק: "המדבק ניירות או עורות בקולן של סופרים וכיוצא בו ה"ז תולדת תופר וחייב, וכן המפרק ניירות דבוקין או עורות דבוקין... ה"ז תולדת קורע", ועיין גם ראבי"ה פסחים סי' תפז.

22 וראה דברי הרמב"ם בהערה 13, וכיו"ב בספר האורה ח"א סט: "ואין חותכין את הנייר [לצלות בו מליח], פירוש ששפין אותן בשמן וצולין בו מליח ואינו נשרף", כעין נייר פרגמנט בימינו.

אינן מצילין, שכל שאין מציל באוהל המת אינו מציל באוהל השרץ". התוספתא מחלקת לכאורה בין חבית שנעטפה בחמת העשויה מעור הדג, או חמת מנייר, לבין חבית שנעטפה בעור דג ונייר שאינם חמת: כשהם חמת הם מצילים, וכשאינם חמת אינם מצילים. והטעם, שכשהם חמת הם כלי, ומכיוון שאינם מק"ט הם מצילים את החבית בצ"פ, וכשאינם חמת הם עטיפה גרידא, ומכיוון שהאיטום אינו למעלה בפי החבית אין זה צמיד פתיל (כך דעת הר"ש כלים פ"י מ"ד, כפי שהתבאר היטב ב'מים טהורים' שם). לפי זה, מצינו שיש חמת מנייר.

הר"ש פירש גם כאן שמדובר בנייר מעשבים, כשיטתו הנ"ל, אך לכאורה לפי הבנתו שמדובר בחמת מנייר מסתבר יותר שהנייר הוא עור: ראשית, מפני שסתם "חמת" היא מעור²³, ואם כן מסתבר שכוונת התוספתא לדבר על חמת שאמנם אינה מעור רגיל (המקבל טומאה, ואינו מציל) אבל עכ"פ היא מסוגים מיוחדים של עור: עור הדג או נייר. שנית, לכאורה תפקיד החמת הוא לקבל נוזלים, כמ"ש "חמת מים" (בראשית כא,יד), ונייר מעשבים אינו ראוי לכך²⁴. ברם, בדברי חז"ל משמע שסתם חמת אינה לקבלת נוזלים דווקא²⁵.

הרמב"ם פירש אחרת את התוספתא, שכן פסק (הל' טו"מ פכ"ב ה"י): "חמת של עור הדג או הנייר שהלביש בהן את החבית וצורה מלמטה הרי זו מצלת, ואם לא צורה אע"פ שמירח מן הצדדין לא תציל". משמעות לשונו "בהן" שאלו שתי אפשרויות שונות: חמת מעור הדג, ונייר שאינו חמת (חזו"א כלים סי' יג סק"ט). נראה שזו גם כוונת המעשה רוקח שם: "נראה דנייר היינו שהלביש החבית, דאילו חמת רחוק המציאות", כלומר, לעשותה מנייר. לפי זה הרמב"ם כרך בחדא מחתא את הרישא והסיפא

23 תוס' הרשב"א לפסחים יד ע"ב ד"ה חרב: "סתם חמת מעור הוא", וכן במשא"ח (מהדור"ק) כלים פ"ח מ"ב: "וידוע דסתם חמת בכולה סדר טהרות הוא של עור". וראה חולין פ"ט מ"ג, נגעים פי"א מ"א (שם מוכח שאינה עץ או חרס), תוספתא כלים ב"מ פ"י ה"ג: "חמת שנפחתה... מודים חכמים... בכר וקסת של עור... ואצ"ל בכרין ובשק, לא שהן טמאין משום קיבול אלא משום ארוג", הרי שהחמת אינה ארוגה. אך עיין ב'אורח נאמן' (או"ח סי' קנט סק"ג) שלמד מתרגום יונתן בבראשית כא,יד על חמת "קרווא", קרויה, שיש חמת שאינה מעור, שהרי הקרויה היא דלעת (ראה סי' א הערה 4).

24 ראה במער"ק שלהלן. הדבר קשור גם לפירוש "חביות ניירות" בכלים פ"ב מ"ה, עי"ש בתפא"י בועז אות ט, וראה להלן הערה 43.

25 שנינו בכלים פי"ז מ"ב שחמת שניקבה נטהרת בפקעיות של צמר, ולא בכונס משקה כדין כלי קיבול לנוזל, ופרש"י (חולין קלח ע"א ד"ה כפקעיות) "שזה הוא תשמישתה של חמת". מצאנו גם שחמת קטנה משמשת לשמירת שטרות (ב"מ כ ע"ב, אך עי"ש ברש"י ד"ה חמת). באחרונים מצאנו בזה דעות שונות: הב"ח (או"ח סי' קנט) כתב בדעת הב"י שם ש"חמת וכפישה עיקר תשמישן לקבל דבר יבש, אלא שמשמשתן בהן גם כן לקבלת משקין", והט"ז (סק"ר) תמה עליו וכתב שהחמת נועדה למשקים בלבד. המשא"ח (כלים שם) סובר שהחמת נועדה למשקים, אבל רק להולכי דרכים, ואילו בבית היא משמשת לפקעיות של צמר. וב'טהרת הכלים' (ח"ב עמ' פב) נקט שסתם חמת מיועדת מעיקרא גם לשימושים אחרים.

בתוספתא, ונראה שפירש שאין כוונתה לחלק בין עור דג ונייר שהם כלי לבין שאינם כלי, אלא כוונתה לחלק בין אם צרם מלמטה או לא²⁶.

וראיה לשיטת הרמב"ם מן המשנה (כלים פ"ז מט"ו הנ"ל): "העושה כיס מעור המצה, מן הנייר – טמא". הרי לנו שכלי קיבול מנייר, יהיה חומרו אשר יהיה, מקבל טומאה, ואם כן לא מובן מדוע חמת מנייר תהיה טהורה ומצילה בצ"פ (וכן הקשה רעק"א בכלים פ"ב מ"ה על הר"ש). בדעת הר"ש נאמרו תירוצים שונים, ראה סי' א עמ' 43²⁷.

בסיכומו של עניין זה, ספק אם כוונת התוספתא לחמת מנייר, וגם אם כן, אין זו הוכחה ברורה שהנייר הוא עור.

ה. במסכת סופרים פ"א ה"ו נאמר: "אין כותבין לא על גבי דיפתרא, ולא על גבי נייר מחוק". משמע שנייר חדש כשר לכתיבת ספר תורה. דין זה תמוה כשלעצמו, וסותר לברייתא בשבת עט ע"ב ש"ס"ת שכתבו על הנייר פסול. יתירה מזו: הדברים סותרים לכאורה להלכה א שם: "אין כותבין ספרים לא על עורות בהמה טמאה... והלכה למשה מסיני שכותבין על עורות בהמה טהורה, ועל עורות חיה טהורה... הלכה למשה מסיני שמסרגלין בקנה, וכותבין בדיו על העור...". משמע, אפוא, ש"נייר" האמור כאן הוא עור (העמק שאלה, שאילתא סו הערה כו).

אכן, התוס' במנחות לא ע"ב ד"ה הא והגר"א הגיהו את המילה "מחוק", ולפ"ז גם נייר חדש פסול. ויש שפירשו שהמילה "מחוק" כאן היא פירוש ומילה נרדפת ל"נייר", כדברי הגמ' במגילה הנ"ל: "נייר – מחקא" (מאורי אור' ח"ד, באר שבע, ברכות, דף ד ע"ב בדפי הספר)²⁸. ראייה להגהה זו או לפירוש זה מנוסח 'מסכת סופרים ב' פ"א ה"ו: "על הנייר – לא יקרא בו"²⁹. יש להוסיף, שזמן כתיבתה של מסכת סופרים אינו ברור, והרא"ש (הל' ס"ת סי' יג) כתב ש"מסכת סופרים נתחבר בדורות האחרונים".

26 ערוה"ש הל' טו"מ סי' מח סעיף כ-כא; חזו"א כלים סי' יג סק"ה, וביאר שלדעת הרמב"ם סתימת צ"פ אינה צריכה להיות כפי הכלי או סמוך לו דווקא.

27 מקצת ראייה המלמדת באופן ישיר שאין חמת מנייר, או שעכ"פ אם ישנה הרי היא מקבלת טומאה: שנינו בכלים פכ"ד מי"א: "שלש חמתות ושלש תורמלין הן: המקבלים כשיעור – טמאין מדרס, ושאינן מקבלין כשיעור – טמאים טמא מת, ושל עור הדג – טהור מכלום". אם עושים חמת מנייר והיא טהורה, היה ראוי לומר "ושל עור הדג ושל נייר", כפי שנאמר בתוספתא הנ"ל. ואין לומר שהנייר הושמט כי המשנה רצתה להביא דוגמה אחת בלבד בכל עניין, שהרי במשניות אחרות בפרק זה מצינו לפעמים זוגות של דוגמאות (משנה ו: "שלפני המטה ושלפני הסופרים טמאה מדרס". יב: "של רצועות ושל סנדלים טהורה מכלום". יד: "ושל תכריך ושל נבלי בני לוי טהורה מכלום", ושם גרסאות חלוקות, עיין רא"ש).

28 וכן פירש בדבר שאול (סוטה, עמ' 70), שאין כוונת המסכת סופרים לנייר שכתבו עליו ומחקהו אלא שיישרו אותו והחליקהו. אמנם עדיין יש לשאול, מה הצורך לומר שהנייר פסול אחרי שנאמרה הלכה א שהלמ"מ לכתוב על עורות? ברם, הרי הלכה זו ממשיכה "לא בשחור ולא בשיחור ולא בקמוס...". אע"פ שכבר נאמר בהל' א "דיו", ומצאנו במ"ס ברייתות שנכפלו (ראה במבוא למהדור' קרן רא"ש עמ' 10).

29 העיר על כך ר"ש שנבלום במהדורת מסכת סופרים שלו, דף ח, א.

אם כן, ייתכן שבעל מסכת זו סבר כשיטת השאלות ש"נייר" הוא עור, ואין זה פירושו המקורי של המושג בחז"ל³⁰.

ה. מסקנה

מבחינת הראיות לכאן ולכאן לענ"ד הראיות כנגד שיטת הערוך מכריעות. אכן, יש מהאחרונים שכתבו שגם השאלות והערוך מודים שיש נייר מעשבים, אלא שלדעתם שם זה נאמר גם על עור (שו"ת איש מצליח ח"א סי' חו, ע"פ הראיה מכלים פ"י מ"ד; וראה גם העמק שאלה, שאילתא סז, ריש הערה כו ומלאכת שמיים הנ"ל). לענ"ד הדבר אינו מסתבר: מאחר שלעור מצאנו בדברי חז"ל כמה וכמה מונחים, הן לחלקיו (קלף, גויל ודוכסוסטוס) והן לדרגות עיבודו (מצה, חיפה ודיפתרא), קשה להניח שיהיה מונח משותף לעור מסוג מסוים ולפפירוס, השונים כל כך זה מזה³¹. אף לא מצאנו בשום מקום בחז"ל "נייר של...", כביטוי שמציין סוגים שונים שלו. ועוד: מצאנו שהיה מקובל לכתוב שטרות בנייר, כאמור. ובגמ' בגיטין סט ע"א משמע שיש חומר אחד בלבד בשימוש נפוץ לשטרות³². על כרחנו צריכים אנו לבחור בין הפפירוס לעור, ולהעדיף את הפפירוס מכוח השיקולים הנ"ל.

פרק ב: דין הנייר

נחלקו האחרונים אם נייר מקבל טומאה. ראש המדברים בעניין זה הוא הנודע ביהודה (מהדו"ת י"ד סי' קה), שכתב שנייר שבימי חז"ל, העשוי עשבים, או נייר העשוי בלויי סחבות³³,

30 ראה אחרת לדעת הערוך היא ממה שמצאנו בגדים מנייר, כגון "חלוק של נייר" שהוזכר בכלים פכ"ב מט"ז ובתוספתא שם ב"ב פ"ה ה"ב, וכן שם הל' ה: "כף של נייר שהתקינה לחגור בה את מתניו טמאה" (והגר"א הגיה "עור"), והדבר מובן יותר אם מדובר בעור. אולם מצאנו גם בגדים מפפירוס, כמ"ש בבראשית רבה פרשה לז, ח: "מקום הוא ששמו חצר מות שהן אוכלים כרישים ולובשים כלי פפייר", דהיינו הפפירוס ("כלי פפיר" הוזכרו במגוון שימושים, כגון כלי קיבול רחב, ראה כלים פי"ז מ"ג ותוספתא שם ב"מ פ"ו ה"ו), והדבר מוזכר גם במקורות חיצוניים, ראה 'קדמוניות התלמוד' ב עמ' 75. על גדרו של חלוק זה, האם כבגד או ככלי עץ, ראה סי' ג עמ' 129.

31 העירוני שבמילון שיקגו לאכדית נכתב ש"niaru" משמעו פפירוס או קלף, והדבר תומך בהצעה שזהו מושג משותף. מכל מקום, מאחר שבישראל יש הבדלים הלכתיים בין פפירוס לקלף, קשה להניח שהשתמשו באותו מונח לשניהם. התפא"י (שבת פ"ח מ"ב) כתב שהנייר נעשה מעשבים ע"פ הלשון היוונית, שבה "נייראן" הם חוטים (וראה גם דבריו ביכלכלת שבת' יח על העושה שני בתי נירים), ומומחים ליוונית עתיקה שבדקו זאת לבקשתי לא מצאו מה הבסיס לדבריו.

32 בגיטין שם הוצעה תרופה מ"עיקרא דאספסתא, ואשלא דפוריאי עתיקא, וקורטסא... ונקלינהו בהדי הדדי". הקורטסא הוא נייר, לדעת רש"י - ממוכין, ואילו לדעת הערוך (ערך קרטס, 6) - מעשבים. ומצאנו בכמה מקומות ש"קרטס" או "כרטס" הוא כינוי לשטרי חוב (ירושלמי כתובות פ"ט הל' ט-י, נזיר פ"ה ה"א, קידושין פ"ג ה"ד, ועיין רמב"ן כתובות פט ע"ב: "ופירוש כרטס - שטר חוב בלשון ערב" וכו' ובערוך ערך קרטס, 5). כאשר הגמ' מציעה לקלות שטר חוב לצורך רפואי, ברי שכוונתה לחומר מסוים, ולא מדובר על "שטר חוב מכל סוג שהוא" אלא על "שטר מהסוג המקובל והידוע".

33 הוא כותב שהנייר של חז"ל עשוי עשבים ואילו זה שבימי מבלויי סחבות.

מקבל טומאה מדין בגד, משום שלא גרע מ"לבדים", דהיינו בגד שלא נארג אלא עשוי מסיבים שנלחצו זה לזה. החרה החזיק אחריו בנו בשו"ת שיבת ציון (סי' לט), אולם רוב האחרונים נחלקו עליו וטיהרו את הנייר³⁴.

בכמה משניות ותוספתות מבוואר שהנייר הפשוט, שלא נעשה ככלי קיבול, טהור, ולא כדברי הנודע ביהודה:

א. צמיד פתיל מנייר

בכלים פ"י מ"ד נאמר: "הכדור והפקעת של גמי שנתנן ע"פ החבית, אם מירח מן הצדדין – לא הציל, עד שימרח מלמעלן ומלמטן, וכן במטלית של בגד. היתה של נייר או של עור וקשרה במשיחה, אם מירח מן הצדדין – הציל". פירוש: בכדור ופקעת ומטלית יש נקבים, ולכן אינם מצילים אלא אם מירח מעליהם, ואילו נייר או עור, שהם אטומים, די להם במירוח מן הצד. מכך שהנייר מציל בצ"פ מוכח שאינו מקבל טומאה.

אמנם יש מקום לדחות, שהרי גם מטלית של בגד נזכרה כאן, ולכאורה ע"כ צריך להעמיד במטלית פחות משלוש על שלוש אצבעות, כמ"ש הר"ש³⁵. א"כ י"ל שגם בנייר

34 למקורות רבים עיין דרכי תשובה יו"ד סי' קצ סקנ"ה, טהרת הבית ח"א עמ' תו-תז, ובליקוטי הערות' על הנוב"י מהדור' מכון ירושלים ח"א עמ' תקד-תקה. החיי אדם היקל בתחילה בעניין זה ואח"כ חזר בו, ראה קובץ 'צפונות' ד עמ' מד-מו.

35 לשון הר"ש: "דכל הני (כדור ופקעת ובגד) חלולים אבל עור ונייר אין חלולין, וכולהו בשאין בהן שיעור לקבל טומאה", ומשמע שגם נייר בעלמא מקבל טומאה אלא שכאן מדובר בשאין בו כשיעור. אבל בהמשך (בעניין התוספתא שלהלן) כתב: "החמת עשויה מעור הדג או מן הנייר ולא מקבלי טומאה דנייר הוא של עשבים", ונראה שלעיל לא דק בלשונו (ועמד בזה בימים טהורים, בנרמ"ח עמ' קג). והרא"ש דייק לכתוב: "ומיירי דאין בבגד או בעור שיעור לקבל טומאה", ואילו הנייר אינו זקוק לאוקימתא זו. מ"מ ע"פ פירושם אין ראייה מן המשנה שנייר אינו מק"ט.

בכמה מקומות הוזכרה מטלית בסתמא ומדובר בשיש בה כשיעור, כגון בכלים פכ"ז מ"ב ופכ"ח מ"ו וכן בטהרות פ"ט מ"ט (אמנם בכלים פכ"ז מ"ו שנינו: "ומטלית טלית על השפה, אם פשוטה – נמדדת פשוטה, ואם כפולה – נמדדת כפולה", ומשמע שיש סתם "מטלית" שאין בה כשיעור, אך נראה שזה לעניין שיעור שלושה על שלושה טפחים למדרס, שהוא נושא המשניות שם). מכל מקום, אפשר בהחלט שכאן מדובר על מטלית קטנה יותר, והמשנה סמכה על הידוע שדבר המק"ט אינו מציל בצ"פ.

ואין לתמוה כיצד מטלית שאין בה שלוש על שלוש די בה לסתום פי חבית. החביות בימינו עשויות כגליל אנכי, ורוחב פי החבית כרוחב מרכז החבית, אולם החבית שמוזכרת בחז"ל הייתה בעלת פה צר מאוד בהשוואה לרוחב החבית במרכז (ושימשה לאחסון יין או גרוגרות, ראה כלים פ"ג מ"ב ובר"ש, ושם פ"ד מ"ב). כך נראה מתענית כג ע"א: "ירדו בזעף עד שכל טיפה וטיפה כמלוא פי חבית, ושיעור חכמים שאין טיפה פחותה מלוג". לוג ע"פ השיעור המינימלי הוא בערך כשיעור כוס וחצי שלנו, וע"פ המבנה הרגיל של טיפות מים נראה מתיאור זה שרוחב פי החבית בערך כרוחב כוס בזמננו. וביבמות ס ע"א: "הושיבום על פי חבית של יין, בעולה – ריחה נודף, בתולה – אין ריחה נודף", ומשמע שפי חבית יכול להיכנס באותו מקום. ובמקוואות פ"ב מ"י נאמר: "באיזה טיט אמרו (שמשלים לארבעים סאה)... רבי אליעזר אומר: היורד בפי

מדובר בפחות מכשיעור (לדברי הנוב"י, שדין הנייר כלבדים, שיעורו בג' טפחים³⁶) ולפיכך טהור ומציל.

ברם, מסתימת המשנה נראה לענ"ד לפרש אחרת, שמדובר גם במטלית שיש בה שלוש על שלוש, ולא היא החוצצת בפני הטומאה, אלא המירוח שמעליה הוא הצמיד פתיל שאינו מקבל טומאה³⁷. אמנם לפ"ז פשיטא שאינה ניצולת "עד שימרח מלמעלן ומלמטן", גם אלמלא היו בבגד נקבים כמו בכדור ובפקעת, אבל המשנה משמיעה שבכל מטלית, בין כשיש בה כשיעור ובין כשאינן בה, צריך מירוח. ולפי זה גם בנייר מדובר בסתמא, בין כשיש בו כשיעור ובין כשאינן בו, ובשניהם אומרת המשנה שדי במירוח מן הצד בלבד, בניגוד למטלית, ושמע מינה שהנייר אינו מקבל טומאה.

כיוצא בזה יש ללמוד מהמקבילה בתוספתא (כלים ב"ק פ"ז ה"א): "החמת מעור הדג והנייר שהלביש בה את החבית וצירף למטה הרי זה מצלת" (ראה לעיל מחלוקת הר"ש והרמב"ם, האם הכוונה לחמת מנייר או שהנייר אינו כלי קיבול). מסתימת התוספתא משמע שגם נייר שיש בו כשיעור מציל, ודומיא דעור הדג שאינו מקבל טומאה כלל.

ב. כיס מנייר

בכלים פ"ז מט"ו שנינו: "העושה כלי קיבול מכל מקום – טמא. העושה משכב מכל מקום – טמא. העושה כיס מעור המצה, מן הנייר – טמא". משמע בכירור מהמשנה שהנייר אינו מקבל טומאה בהיותו פשוט, אלא רק כשעשאו כיס³⁸. וכ"כ הרמב"ם בהל' כלים פ"ב ה"א: "העושה כלי מכל מקום טמא... כיצד? העושה כלי מן העור המצה שלא נתעבד כלל או מן הנייר אע"פ שאין הנייר מקבל טומאה... הרי אלו מקבלין טומאה"³⁹.

חבית, ולפ"ז פי החבית צר מאוד; אבל גירסת הגאונים והרמב"ם "חביה", והוא כלי אחר. ובחגיגה כג ע"א איתא: "מעשה באחד שהיה מעביר חבית של יין... ונפסקה רצועה של סנדלו ונטלה והניחה על פי חבית ונפלה לאויר החבית ונטמאת". מלשון הגמרא נראה שהניח את הרצועה ונפלה ולא הסנדל, וש"מ שרצועה של סנדל יכולה לנוח על פי חבית (כשהרצועה מונחת לאורכה) ויכולה גם ליפול לתוכו (לרוחבה). תוס' שם (ד"ה ונפסקה) דנים בשאלה מדוע הרצועה מקבלת טומאה, והביאו שבירושלמי נאמר "ונפסקה סנדלו", ולפ"ז יוצא שפי חבית יכול להכיל בתוכו סנדל; אולם לפנינו בירושלמי בחגיגה פ"ג ה"א נאמר "שניקבה חביתו ופקקה בסנדלו", ולא עסקינן בפי החבית.

36 וכ"כ בדעתו בשו"ת ברית יעקב (ליבשיץ) יו"ד ריש סי' סא. התפא"י נקט שיעור קטן יותר, ראה להלן עמ' 295.

37 אפשר שגם הר"ש מודה בזה, אלא שהעמיד בבגד שאין בו שיעור כי רק אז יש חידוש בהלכה שצריך מירוח גם מלמעלה והבגד המנוקב אינו מציל. במשניות 'דעת אליהו' שם (עמ' קיב הערה 9) ביארו את הר"ש באופן אחר, שזהו תנאי להצלה, כי מירוח שעומד ע"ג דבר המק"ט אינו מציל.

38 כידוע, "כיס" בלשון חז"ל הוא ארנק, ולא כמו בלשוננו, כלי קיבול הטפל לבגד, ראה שבת פכ"ד מ"א וב"מ פ"ב מ"ב.

39 בשו"ת שיבת ציון הנ"ל הביא מגדול אחד שהקשה על הנוב"י מהרמב"ם, ותירץ לו שבלשון חז"ל כל דבר שכותבים עליו קרוי "נייר", ואף עלים שלמים שאינם מעשה אריגה כלל, ולכן דייק הרמב"ם

המהר"ם (המובא בתוס' יו"ט, בפירושו השני) אומר יתירה מזו, שאפילו כיס מן הנייר אינו מק"ט⁴⁰. הוא מפרש ש"העושה כלי קיבול מכל מקום" ו"העושה משכב ומושב מכל מקום" פירושו שחיבר דבר המקבל טומאה ושאינו מקבל, כגון משכב מעור עם עור חיה שבים, "וכן העושה כיס מעור המצה, שהוא טמא כשעשה בו מלאכה כדפי", ומן הנייר, שהוא טהור – טמא. ואצטרך לאשמענין דמצה מקבל טומאה, אע"ג דלא מליח ולא קמיח". נראה שגרס במשנה "העושה כיס מעור המצה ומן הנייר", ולא "מן הנייר" כפי שמופיע ברוב הדפוסים⁴¹. מכל מקום, גם הגרסה "ומן" כמובן אינה מכריחה את פירושו, וכך מצאנו במשנה בכל מקום שבו נאמרו שתי אפשרויות או יותר, שהאחרונה (לפחות) מופיעה כ"ומן", אע"פ שהמובן הוא "או מן"⁴². אדרבה, מלשון מי"ג בפרק זה: "העושה כלים מן הגדל בים וחיבר להם מן הגדל בארץ", ולא "מן הגדל בים ומן הגדל בארץ", מבואר שכאשר המשנה עוסקת בחיבור של שני החומרים הדבר נאמר במפורש. הפשטות, אפוא, כדעת רוב הראשונים ש"ומן הנייר" הוא עניין בפ"ע, שכיס העשוי מנייר בלבד מק"ט⁴³.

בלשונו "אע"פ שאין הנייר מק"ט" ולא "אע"פ שאין נייר מק"ט", כלומר: יש נייר שמקבל טומאה ויש שאינו מקבל טומאה, וכשעשה ממנו כלי קיבול, אף מזה שאינו מקבל טומאה, ה"ז טמא. לענ"ד תירוץ זה אינו מספיק. אחר העיון, לא מצאתי ראייה לשימוש במילה "נייר" לגבי עלים שלמים. וגם לפי דבריו אין זה מסביר אלא את לשון הרמב"ם ע"פ דיוקו, אבל לשון המשנה "מן הנייר", שמשמעה הנייר הסתמי, אינה מוסברת ע"פ דבריו. ודיוקו ברמב"ם אפשרי אבל בוודאי אינו הכרחי, והרי גם קודם כתב הרמב"ם "מן העור המצה" ולא "מעור מצה", וכן בהמשך "מקליפת הרימון והאגוז והאלון" ולא "מקליפת רימון ואגוז ואלון". עוד על לשון הרמב"ם כאן ראה בשו"ת דעת כהן סי' צט ומש"כ בסי' יא הערה 10.

40 בשל"ד ביאר טעמו, שהוא דבר שאינו מתקיים, וכן בגידולי טהרה סי' טז (ועיין שו"ת קול גדול סי' עג, מהדור' ירושלים עמ' קעד, שכתב שהנייר אינו מתקיים, ומה שהשיב עליו הר"ש גרמיוזאן, שם עמ' קעו, שהוא מתקיים שנים רבות. שמא כוונת השל"ד והגידו"ט שדרכו של כיס למשמש בו בכל שעה בהכנסה והוצאה, ודרכה של מעטפת נייר המשמשת בתכיפות כזו להתבלות במהרה). היה מקום לפרש אחרת, שלדעתו הגומא אינו "עץ" כלל לעניין טומאה, אבל מצאנו למהר"ם גופו (ספר סיני וליקוטים סי' שנו) שבנושאים הלכתיים אחרים הגדיר את ה"עץ" באופן רחב, ראה סי' א עמ' 29, ומסתמא כך דעתו גם לעניין טומאה (ראה גם דבריו בכלים פט"ז מ"ו על כובע קש). ושמא לדעתו הנייר אינו "עץ" משום שנעשה פנים חדשות, ראה להלן פרק ג.

41 אכן בכל כתיבי היד שראיתי הגרסה "ומן", וכן בדפוס ונציה רפ"ג. בדפו"ר נאפולי רנ"ב ודפוס ונציה ש"ו "מן", ומהם לדפוסים המצויים, ור' בצלאל אשכנזי הגיה בכתב ידו על דפוס ונציה ש"ו "ומן". בשל"ד שם כתב על המהר"ם: "נראה מדבריו שהוא ז"ל מפרש דמאי דתנן העושה כיס מעור המצה מן הנייר הוי כאילו תנן ומן הנייר", ולענ"ד הוא דוחק רב.

42 ראה למשל בכלים פי"א מ"ג: "העושה כלים מן העשת ומן החוררה ומן הסוכב של גלגל... וכו'. לפי בדיקתי כך הוא בכל מקום ע"פ הנוסח הנפוץ של דפוסי המשניות. בשתי משניות בלבד מצאתי אחרת, ובחיים פ"ג מ"ד ומכשירין פ"ו מ"ה, וגם בהן יש חילוקים בין כתה"י.

43 כמו כן יש לשמוע מכלים פ"ב מ"ה: "כסוי כדי יין וכדי שמן וכסוי חביות ניירות – טהורין, ואם התקינן לתשימש – טמאים". כמה פירושים נאמרו בעניין "חביות ניירות": א. הכיסוי עשוי נייר (רה"ג בפירושו הראשון, וכי"ב בר"ש ע"פ גירסה אחרת: "וכסוי חביות והניירות"), כעין ששינונו בשבת פ"ח מ"ב

ג. לגין של מי חטאת על נייר

בפרה פ"י מ"ו שנינו: "לגין של חטאת שנגע בשל קדש ושל תרומה – של חטאת טמא, ושל קדש ושל תרומה טהורין. שניהן בשתי ידי – שניהן טמאין. שניהן בשני ניירות – שניהם טהורים. של חטאת בנייר ושל תרומה בידו – שניהן טמאין. של תרומה בנייר ושל חטאת בידו – שניהן טהורין, רבי יהושע אומר: של חטאת טמא". פירוש: מי שנוגע בתרומה מטמא את מי החטאת, כי התרומה וכן הלגין שבו היא נמצאת נחשבים כטמאים לגבי חטאת, וגוף האדם הנוגע בלגין של תרומה נטמא וטימא את מי החטאת. הנושא מי חטאת טמאים נטמא בעצמו ומטמא במגעו, ולכן לאחר שנטמאו מי החטאת הם חוזרים ומטמאים את האדם שנשא אותם, והאדם מטמא את הלגין של תרומה. זהו המצב כאשר שניהם בשתי ידי, אבל כאשר של תרומה בנייר האדם אינו נטמא מחמת הלגין של תרומה, בגלל הפסק הנייר. לעומת זאת כאשר של חטאת בנייר אין זה מונע את תומאת האדם, כי מי חטאת מטמאים במשא. אם כן נאמרו פה שלושה דינים בנייר: הוא מונע מהלגין של תרומה לטמא את האדם; אינו מונע מהאדם לטמא את החטאת; ואינו מונע את החטאת מלטמא את האדם.

הנ"ל: "נייר מחוק – כדי לכוון על פי צלוחית קטנה של פליטון". ואין להקשות מה עניין ניירות לפרק זה העוסק בכלי חרס, כי מכיוון שהכדים והחביות הם של חרס הזכירה המשנה גם חומרים אחרים השייכים לכלים אלו (ראה כיו"ב בפ"ב מ"ז בעניין בית תבלין של עץ ובפ"ג מ"ז על כלי נחושת שזפתן וכן במ"ח על משפך של עץ). ב. "ניירות" הוא סוג חביות שנקראו על שם מקומן (הרמב"ם והר"ש בפירושו הראשון, וביאר הר"ש שמקום זה התייחד בכך שלכיסוי חביותיו היה בית קיבול ובכל זאת הוא טהור). ג. כלי חרס ללא שפה (ערוך, ערך נייר, כפירוש נוסף לשני הנ"ל). ד. החביות עצמן עשויות מנייר (תפא"י בועז אות ט), כלומר, מפפירוס (חקרי הארץ, וולמאן, עמ' 214, והביא דוגמה מישעיה יח, ב על "כלי גמא", עיי"ש ברד"ק). בטעם טהרת הכיסוי נאמר בתוספתא (כלים ב"ק פ"ב ה"ה): "כסוי כדי יין וכדי שמן וכסוי חביות ניירות [צ"מ: ניירות] שמשמש בהן עראי ומשליכן – טהורין, ואם התקינו לתשמיש – טמאין", ומשמע שטעם טהרתם מפני עראיותם, ואם ישתמש בהם בקביעות כמות שהם הם יקבלו טומאה. אמנם בהמשך נאמר טעם אחר לכאורה: "כיסוי כבכב וכיסוי אלפס... זה הכלל: כל המשמש כפוי בכלי חרס – טהור", כלומר, אע"פ שיש בהם חלל שיכול לשמש ככלי קיבול, מכיוון שהם משמשים בהיותם הפוכים וללא קיבול בחללם הרי הם טהורים. טעם זה הובא בר"ש גם על כיסוי הכדים שברישא, וביאר שחלל כלי שאינו משמש לקיבול אינו "תוך", וכן ברמב"ם (הל' כלים פי"ח ה"ד): "כיסוי כדי יין... טהורות, שלא נעשו לקבלה". הסדרי טהרות (עט,ב) מבאר ששני הטעמים בתוספתא משלימים זה את זה: הכיסויים טהורים כי אינם משמשים לקיבול אלא רק כמכסה, ואע"פ שלפעמים משתמש בהם עראי לקיבול, מכיוון שאין זה אלא עראי, ויחזור ו"ישליכן", לא לאשפה אלא על גבי הכדים בתור כיסוי גרידא, הרי הם טהורים (ובחס"ד נדחק לבאר שהמשנה עוסקת בכלי חרס ואילו התוספתא "שמשמש בהן עראי" עוסקת בכלי עץ, שבהם לא נאמר הדין שכל שכפוי טהור, וראה גם דבריו בכלים ב"מ פ"א ה"ג, עמ' עח, ואכמ"ל).

נמצא, אפוא, שע"פ הפירוש הראשון שהכיסוי הוא של נייר, בצירוף התוספתא שטיהרה אותו רק משום היותו כפוי ועראי, מתבאר שאילו היה כלי קיבול קבוע היה מק"ט. אכן התוס' יו"ט תמה על כך, "לא ידענא מאי טומאה שייכא ביה אפילו כשאינו של כיסוי", ולכן כתב שהכוונה לנייר מעור, ע"פ לשון הר"ש "קלף שמכסין בו" (אך ראה לעיל הערה 6), והעירו עליו רעק"א והמשא"ח.

מן הדין שהנייר אינו מונע מהאדם לטמא את החטאת ("של חטאת בנייר ושל תרומה בידו – שניהן טמאין") הוכיח השיבת ציון הנ"ל שהנייר מקבל טומאה, שאל"כ עליו לחצוץ בין יד האדם הטמא לבין הלגין של חטאת. לדעתו טומאת הלגין של חטאת נובעת מזה שהאדם מטמא את הנייר והנייר מטמא את הלגין, כי לא מונין ראשון ושני בחטאת. וכך באמת כתב הרע"ב: "של חטאת בנייר ושל תרומה בידו שניהן טמאים – דכי נגע בידו בשל תרומה נטמא לחטאת, ונייר דבשל חטאת אינו חוצץ דאין מונין ראשון ושני לחטאת"⁴⁴.

לענ"ד דברי הרע"ב והשיבת ציון תמוהים, ואדרבה, יש להוכיח שהנייר אינו מקבל טומאה מכך שהוא מונע מן התרומה לטמא את האדם. הרי אין מונין ראשון ושני לחטאת, ואם הנייר מק"ט עליו להיטמא מן הלגין של תרומה ולטמא את האדם (ראה פרה פי"ב מ"ח, תוספתא פרה פי"ב הט"ו, רמב"ם הל' פרה אדומה פי"ג ה"ו, ופיה"מ בפ"י מ"ו, הכלל השלישי). ומה שרבי יהושע מטמא את החטאת למרות הפסק הנייר, אינו משום שלדעתו הנייר מקבל טומאה, אלא משום שלדעתו התרומה מטמאת את האדם במשא, כמ"ש בתוספתא בפרה פ"י ה"ח: "שרבי יהושע אומר: זה הכלל, כל המטמא במגע – מטמא במשא".

לפיכך יש לפרש באופן אחר מדוע האדם שנטמא מן התרומה מטמא את החטאת למרות הפסק הנייר, שבחטאת התחדש שהטמא לחטאת נדון כזב המטמא בהיסט. וכן כתב בא"ר שם: "אע"ג דנייר לא מקבל טומאה כלל, הואיל ושל תרומה בידו – נטמא במגע לגין של תרומה ומטמא לשל חטאת במשא", כלומר, בהיסט. והר"ש כתב סתם: "ונייר דבשל חטאת אינו חוצץ", ללא המילים שנוספו ברע"ב "דאין מונין ראשון ושני לחטאת", ואפשר שדעת הר"ש כגר"א, ואינו חוצץ משום שאין זו טומאת מגע אלא היסט. וכן ביאר בשו"ת ברית יעקב (יו"ד סי' ס"א ד"ה עוד כתב), ודחה דברי השיבת ציון⁴⁵.

44 בפת"ש (יו"ד סי' קצ סק"י"ח) כתב שזוהי "ראיה גדולה", ואילו היו הסד"ט וסיעתו, שטיהרו את הנייר, רואים תשובה זו היו חוזרים בהם. בשו"ת תורה לשמה (סי' קסח) נקט שנייר אינו מק"ט, אבל הבין גם הוא ממשנה זו שהנייר מק"ט, והסביר שמדובר שעשה את הנייר ככלי על מנת לקבל בו את הלגין, ומכיוון שעשאו כלי ה"ז מק"ט, כמ"ש בכלים פי"ז מט"ו. וזה דוחק, כי סתם "נייר" הוא פשוט. ואמנם כשנותן בו את הלגין נמצא הנייר מקופל מצדי הלגין, אבל אין זה מספיק להיחשב כלי קיבול אם כשיעזוב אותו מיד יחזור להיות פשוט (ראה להלן פרק ג סעיף ד: ראוי לקפלו). וכך מוכח מהקושיה להלן על השיבת ציון, שעולה גם על בעל תורה לשמה. לאידך גיסא, הביכורי יעקב (תוספת ביכורים סי' תרכט סק"א) הבין מלשון הנוב"י, שרמז בקצרה למשנה זו בסוף דבריו, שאחר כתיבת תשובתו עמד על כך שמשנה זו מהווה קושיה עליו.

45 הגר"א מוכיח שהטמא לחטאת מטמא בהיסט מפרה פי"א מ"ו: "כל הטעון ביאת מים, בין מד"ת בין מד"ס, מטמא את מי חטאת ואת אפר חטאת ואת המזה מי חטאת במגע ובמשא". "במשא" היינו שהטמא לחטאת מטמא את מי חטאת בהיסט, שהרי טומאת משא איננה אלא באדם, ופשט המשנה ש"במשא" מתייחס גם למי חטאת ולאפר חטאת ולא רק לאדם המזה מי חטאת, וע"כ מדובר בהיסט (וכן פירשו התפא"י והמשא"ח שם). וכך יש להוכיח גם מהתוספתא בפרה פ"י ה"ד: "טהור לחטאת שהיט את רוקו ואת מימי רגליו של טהור לתרומה טמא", הרי שהטמא לחטאת נחשב כזב לענין חטאת, וכן פסק הרמב"ם בהל' פרה אדומה פי"ג ה"ז.

ד. נייר על משכב

בזבים פ"ה מ"ה שנינו: "וכן ככר של תרומה שהוא נתון על גבי משכב, והנייר בינתיים, בין מלמעלן בין מלמטן, טהור".

כלומר, המשכב אינו מטמא את הנושא או הנישא עליו, חוץ מן האדם, ולכן הככר טהור, כי אינו נטמא במשא המשכב, והפסק הנייר גורם שאינו נטמא במגע. אם הנייר היה מקבל טומאה היה נטמא מחמת המשכב, שהוא אב, ומטמא את הככר.

ה. עצם כשעורה בנייר

בתוספתא בכלים ב"ק פ"ו הי"ג נאמר: "החמת שהיא נתונה בתנור ופיה למעלה מן התנור, ועצם כשעורה כרוך בסיב או בנייר ונתון בתוכה – היא טהורה והתנור טהור. בא הטהור ואחז בו והעלהו – נטמא וטימא את החמת, חזרה החמת וטימאה את התנור". פירוש: החמת היא כלי עור, שאינו נטמא מאווירו, ולכן אינו נטמא מכך שהעצם באווירו, וגם אין כלי נטמא במשא, ולכן לא נטמא במשא העצם. גם כלי החרס לא נטמא, כי זהו "תוך תוכו" (עיין זבחים ג ע"ב). כשהאדם נושא את החמת ובה העצם הוא נטמא ומטמא את החמת מחמת חיבורין, והחמת נעשית אב הטומאה ומטמאת את התנור באוויר כלי חרס. אם הנייר היה מקבל טומאה, היו החמת והתנור נטמאים גם ללא משא האדם, משום שהנייר היה נעשה אב וגם החמת הייתה אב בחיבורין⁴⁶, ולכן נקטה התוספתא סיב או נייר, ששניהם אינם מק"ט.

ו. נייר על אבן המנוגעת

בתוספתא בנגעים פ"ז ה"ג נאמר: "ככר תרומה כרוך בסיב או בנייר ונתון על גבי אבן המנוגעת, בין מלמעלה בין מלמטה – טהור". האבן היא אב הטומאה, ולכן רק דבר שאינו מק"ט יכול למנוע את טומאת הככר⁴⁷.

ז. נייר בעריבה טמאת מת

שנינו בתוספתא בטהרות פ"ה ה"ו: "עריבה שהיא טמאה טמא מת וככר תרומה כרוך בסיב או בנייר כרוך לתוכה, וירדו גשמים ונתמלאת... הרי הוא צף על פני המים, ספק נגע בצדי עריבה ספק לא נגע – ספיקו טהור". "עריבה שהיא טמאה טמא מת" היינו שהיא אב הטומאה (בניגוד ל"מגע טמא מת" בכל מקום, שמשמעו ראשון), וא"כ רק דבר שאינו מק"ט יכול למנוע את טומאת הככר⁴⁸.

46 כפי שיוצא מהמשנה בריש אהלות על פי הפירוש שכוונתה לחיבורין ובכל כלי שטף, עיין בר"ש באהלות פ"א מ"ד.

47 בהמשך: "ור' שמעון מטמא", אך לא מפני שחולק בדין הנייר, אלא שלדעתו אבן המנוגעת מטמאת באוהל, כמבואר ברישא של התוספתא.

48 מקור נוסף כיוצא בזה, אלא שממנו אין הוכחה שהנייר טהור, מצוי בתוספתא בטהרות פ"ז ה"ג:

פרק ג: הדיון באחרונים על הנייר והשלכותיו

הדיון באחרונים על טהרת הנייר טובב, מלבד הבירור במשניות על דין הנייר עצמו, סביב כמה שאלות ביסודות הלכות טומאת כלים ובגדים. לאור המסקנה בפרק הקודם שהנייר טהור אלא אם כן נעשה כלי קיבול, יש לבחון מהו הטעם לטהרתו ומה יש ללמוד מכך לעניינים אחרים. אם כי, נזכיר שוב שהנייר שעסקו בו האחרונים נעשה מבגדים שהתבלו, וחלק מהשיקולים שנאמרו בעניינו אינם נוגעים לנייר הפפירוס הקדום.

א. לבדים

כאמור, הנודע ביהודה (מהדו"ת יו"ד סי' קה) הגדיר את נייר הכתיבה כ"לבדים" המקבלים טומאה. על כך השיבו כמה אחרונים, ש"לבדים" שנחשבים כבגד המקבל טומאה אינם אלא העשויים למלבוש או לישיבה, ולא לכתיבה⁴⁹. וראיה לדבריהם מפירוש הראב"ד על הספרא (שמיני פרשתא ו, ח), שביאר את דין הלבדים: "הלבדים אע"פ שאינן טווי וארוג הרי הם עושין מעשה בגד, ולכך הם מתרבים מאו בגד". וכיו"ב במאירי (שבת כו ע"א): "זה שכתבנו שהלבדים מיטמאים בכל הטומאות, יש שואלין בה ממה שאמרו בששי של מסכתא זו: כשטימא בשרץ לא טימא אלא טווי וארוג! והם מתרצים, שלא אמרוה אלא להוציא חבלים ומשיחות, אף של צמר ופשתים, אבל לבדים, שהוא בגד עצמו, לא". משמע שהלבד אינו מק"ט אלא כאשר הוא משמש שימוש אופייני לבגדים (וראה בהרחבה סי' ג פרק ג, עמ' 153). ומסתבר לענ"ד שאילו היה הנוב"י רואה את הראב"ד והמאירי, שטרם נדפסו בימיו, היה חוזר בו.

מכל מקום, ההוכחות דלעיל שהנייר של חז"ל אינו מק"ט אינן מהוות סתירה לסברתו של הנוב"י לגבי הנייר של ימיו, העשוי בלויי סחבות. ייתכן שהנייר של חז"ל לא נחשב

"היתה כפישה וככר של תרומה כרוך בסיב או בנייר ונתון בתוכה, ספק נגע ספק לא נגע – טהור. הכניס ידו לתוכה, ספק נגע ספק לא נגע – ספקו טמא". פירוש: הסיב והנייר הם מצידו הככר ומתחתיו, כך שגם כאשר הכפישה נטמאת אין הככר נטמא. כאשר יש ספק אם הטמא הכניס את ידו לכפישה ספקו טהור, כי היא נמצאת ברה"ר (ע"ש), אבל אם ודאי הכניס את ידו וספק אם נגע בככר בחלקו החשוף – ספקו טמא, כי זהו ספק טומאה ברה"י (ישנם פירושים שונים בעניין, ראה בחס"ד עמ' קיז-קיח ובהערת הר"ש ליברמן, ולענייננו אין נפק"מ ביניהם). אלא שלצורך התפקיד שהסיב והנייר ממלאים כאן, לחצוץ בין הכפישה לככר כך שגם אם הטמא נגע בכפישה לא טימא את הככר, אין הכרח דווקא בדבר שאינו מק"ט, כי גם כלי המק"ט יחצוץ בין כפישה טמאה לככר, שהרי אין כלי מטמא כלי. אם כן, כאן הסיב והנייר הם דוגמה בעלמא לדבר החוצץ. וכך מצינו בכמה מקומות שהסיב משמש כדוגמא לדבר החוצץ, גם כשאין צורך בדבר שאינו מק"ט, כגון בתוספתא בזבים פ"ה ה"ט: "כרכה (לנבלת עוף טהור) בחזרת ובלעה – טמא, בסיב ובלעה – טהור", ובפסחים קטו ע"ב: "אמר רבא... כרכן (למצה ומורור) בסיב ובלען". וכיו"ב בסוכה לא ע"א, סוטה יח ע"א וחולין ע ע"א, כולם בשם רבא.

49 גידולי טהרה סי' טז; ביכורי יעקב, תוספת ביכורים ריש סי' תרכט; פרדס רימונים, פתיחה לסי' קצ, מהדו"ת ירושלים תשנ"ה עמ' קלה; אג"מ יו"ד ח"ג סי' נג; וראה גם במלבושי טהרה סי' קצ סכ"ד סק"ו.

כבגד לא מחמת אופי השימוש בו אלא מטעם אחר, שאין "בגד" אלא העשוי מסיבים וחוטם דקים (עיי' סי' ג עמ' 156). נייר הפפירוס אינו נעשה מחוטם דקים, אלא חותכים אותו לרצועות ניכרות (ברוחב ס"מ לפחות, כמתואר בפרק א), ודי בטעם זה להפקיעו מגדר "בגד"⁵⁰. אלא שהרמב"ם והר"ש, כאמור בפרק א, סברו שהנייר של חז"ל עשוי כותנה, ואעפ"כ טיהרו אותו, ומכאן שלדעתם אין זה "לבדים" (העירו על דעת הר"ש במשניות דעת אליהו/ כלים פי"ז עמ' קלה).

ב. פנים חדשות

בדיון על טהרת הנייר שנעשה מבגדים שהתבלו הורו כמה מהאחרונים המטהרים שהנייר נחשב כ"פנים חדשות" ביחס לחפץ הקודם שממנו נוצר ולכן כעת אינו מק"ט. לעומתם טען השיבת ציון (סי' לט) שסברה זו אינה מעלה ואינה מורידה לעניין טומאת הנייר: "ומה שכתב מעלתו שפנים חדשות באו לכאן – לא ידעתי כוונתו, דאף שנעשה מבלויי סחבות מ"מ אין אנו דנין שיקבל טומאה על שהיה ארוג בתחילה, אלא שמקבל טומאה ממה שנעשה עתה מעשי לבדים". לדעתו גם הנוב"י יכול להודות שהפכת הבגד לנייר ביטלה ממנו שם בגד טווי וארוג שהיה לו, אלא שכעת הנייר מק"ט מסיבה חדשה, שהוא לבדים⁵¹. לאידך גיסא, מסתבר שהכל יודו שאם שימושו הנוכחי של הנייר אינו ראוי כלל לקבלת טומאה, הוא לא יקבל טומאה רק בגלל שבעבר היה ראוי לטומאה. הרי הכלים יוצאים מידי טומאתם בשינוי מעשה (כלים פכ"ה מ"ט), ולא רק מידי הטומאה שעליהם כעת אלא גם מידי קבלת טומאה, ואפילו אם כעת יש בכלי שימוש כלשהו, אלא שאינו ראוי לטומאה, נטהר מלקבל טומאה מעתה⁵². נמצא, אם כן, שמוקד המחלוקת על טהרת הנייר הוא בשאלה האם שימושו הנוכחי מחשיב אותו כבגד. מכל מקום, סברה זו של "פנים חדשות" ראויה לבירור נרחב מפני שהיא עשויה להשליך על מקרים אחרים, כפי שיתבאר. סברת "פנים חדשות" ניתנת להיאמר בשני אופנים: א. ביחס לשם החומר, הצמר והפשתן שמהם נעשה הבגד שהתבלה, דהיינו שבתהליך הייצור של הנייר הצמר והפשתן עוברים שינוי גדול שמפקיע מהם שם צמר ופשתן. ב. ביחס לשם החפץ, שמתחילה היה זה "בגד" וכעת אינו "בגד", מאחר שצורתו וייעודו השתנו. יש נפק"מ רבה בין שני האופנים הללו: על פי האופן הראשון, השינוי שהנייר עובר הפקיע ממנו איסור שעטנז, אפילו אם כעת ייעשה ממנו בגד, כי כבר אין לפנינו צמר ופשתן. מאידך, אם ייעשה

50 בגליון מהרש"א (לר' שלמה איגור) יו"ד סי' קצ סק"י כתב שהנייר של חז"ל ודאי אינו מק"ט "וצ"ע בנייר שלנו", שעשוי להיות חמור יותר, ולא ביאר את הצד לחלק ביניהם, ואולי כוונתו כאמור.

51 וכ"כ במלבושי טהרה (סי' קצ סכ"ד סק"ו): "זה ודאי שיודה לזה הגאון נו"ב... דאמרינן פנים חדשות באו לכאן, כי הרואה יראה לעיניו בנייר שלנו שאבדה צורת בגד פשתן", אלא שאעפ"כ לדעת הנוב"י לא גרע מלבדים (ובמלבושי טהרה שם דחה סברתו גם בזה).

52 כגון בכלים פ"כ מ"ה על קערה שקבעה בשידה תיבה ומגדל שלא כדרך קבלתה, ובתוספתא שם ב"מ פי"א הי"א על מחצלת שנעשתה לשכיבה ועשה בה שינוי מעשה להיות אוהל.

ממנו בגד ללבישה, טווי וארוג או לבדים – יקבל טומאה מכאן ולהבא, ולו מדין בגד העשוי משאר מינים⁵³. לעומת זאת על פי האופן השני, השינוי שהנייר עובר הפקיע ממנו שם "בגד" אך לא ביטל את הגדרת החומר כצמר ופשתן. לפיכך, אם כעת ייעשה ממנו בגד חדש הרי זה מקבל טומאה ואף יהיה בו איסור שעטנז.

הראשון שהזכיר סברת "פנים חדשות" בהקשר זה של נייר הוא הסדרי טהרה (סי' קצ סקי"ט), שכתב: "שהבגד פשתים נטחן, ופנים חדשות בא לכאן"⁵⁴. מלשונו לא ברור לגמרי לאיזה משני האופנים הנ"ל התכוון (ולא דן באיסור שעטנז כלל), אך מדבריו שם מתבאר שאף הוא מודה שאילו יעשו מהנייר כלי קיבול הוא יקבל טומאה, וכנראה הטעם מתורת כלי עץ. משמע, אפוא, שהחומר כשלעצמו עדיין ראוי לקבלת טומאה. וכך הסביר בערוך השולחן (י"ד סי' קצ סמ"ב): "דהא שורים אותם הרבה עד שנעשו לגמרי כמים שרויים ונתפרדו לגמרי ואח"כ פנים חדשות באו לכאן ואין שום שם בגד על זה ופשיטא דטהור" (עיי' גם ערוה"ש העתיד הל' כלים סי' קפז ס"י, ואכמ"ל). ברם, החת"ס (ח"י סי' פא) ציין לסד"ט ונקט במפורש כאופן הראשון: "הני ניירות נכתשו הדק היטב ונמסו במים ונהפכו לפנים אחרות, פרחו דין צמר ופשתים מינייהו". וכן בשו"ת תשובה מאהבה ח"ג סי' סד: "הנייר הזה גרע מלבדין, דלבדין עכ"פ הצמר ופשתים נראים אלא שהם טרופות זה עם זה ושועים, משא"כ הנייר הזה, פנים חדשות באו לכאן ואין כאן לא צמר ולא פשתים ואין זכרון לראשונים מה שכבר היו", וכן בשו"ת שערי דעה סי' קצח. ולשון ה'פני זקן' מקומרנא (כלאיים פ"ט מ"א, לענין שעטנז בנייר): "ודבר זה אתי הלכה ברורה, כי דבר שנאבד ואבד צורתו עד שהרואה אותו אינו יודע מה הוא כלל – הוא בטל ומבוטל". וכך הביין זאת גם בעל חיי אדם⁵⁵ שהשיב על הסד"ט, שזוהי סברה בעלמא ללא ראיה, ולדעתו אינו כן: "בגדי פשתן אלו שנשרו במים וטוחנן ברחיים ואח"כ מקבץ הנימוח במים, מאן יימר שנשתנה לקרוא לו שם חדש? דמעיקרא היה פשתן ועכשיו ג"כ פשתן", ועיקר דבריו שם לענין שעטנז, עיי"ש⁵⁶. לפי השיטה שמפקיעה איסור שעטנז מצמר ופשתן שהשתנו לחלוטין, מסתבר שגם אם יעשו מהם כלי קיבול אין זה החומר שאותו טימאה התורה. אכן, בחמודי דניאל העיר על הסד"ט, שלפי דבריו ראוי לטהר גם בכלי קיבול⁵⁷. כמו כן י"ל על כלים העשויים

53 לבדים התרבו לטומאה בין בצמר ופשתים ובין בשאר מינים, ראה סי' ג הערה 82.

54 קדם לו בסברה זו בשו"ת באר עשק סי' יב, שכתב שמכמה טעמים אין חשש כלאיים בנייר העשוי מבלויי פשתן, ובהם: "דקנו הויה חדשה מתוך כתישה ומיא, ולית בהו תורייתא דפשתים עוד". אולם ממהלך דבריו נראה שאין כוונתו שבכך פקעה מדאורייתא הגדרתם כפשתן, אלא שאין לאוסרם מדרבנן משום מראית עין, עיי"ש.

55 ראה הערה 34.

56 החיי אדם אף מתאר "שהרבה פעמים נמצא בנייר חוטי פשתן שלמים וגם מצמר", אם כי לא כתב שסברתו שאין זה "פנים חדשות" תלויה בזה, וברור מכל מהלכו שהוא שולל את עצם הסברה ששינוי מוחלט של חומר מפקיע את דינו.

57 בחמודי דניאל על הל' נידה (נפס בירושלים תשע"ב, עמ' כח, מתוך תקציר בכת"י של נכד המחבר) כתב כדעת

מעץ שנכתש ונטחן, שמעתה אין זה "עץ" ואינו מקבל טומאה אפילו אם ידביק את חלקיקיו ויעשה מהם כלי קיבול. וכן כתב בביכורי יעקב (תוספת ביכורים, סי' תרכט): "נייר שעשוי מעשבים ובגדים אחר שבלו אין כאן שם גידולי יבשה שהזכיר הרמב"ם"⁵⁸.

עניין זה של "פנים חדשות" מקיף סוגיות רבות בש"ס במגוון תחומים: טומאה וטהרה, שעטנז, כשרות המזון, ועוד⁵⁹. לא מיציתי סוגיה זו בכל היקפה, ואתמקד בתחום המיוחד

הסד"ט, שנייר אינו מק"ט כי נטחן ופנים חדשות באו לכאן ו"אינו נקרא בד כלל ואינו מק"ט" ואינו שעטנז. במק"א כתב החמודי דניאל: "האמת כמ"ש הס"ט... ולפ"ז בנייר שלנו אפילו עשה כלי קיבול טהור משום כתם אם נימא[?] דפנים חדשות באו לכאן, דלא כהס"ט ז"ל וצ"ע" (קטע זה מופיע בכתב היד באמצע הלי' ס"ח, עמ' 91 אות מב, ולא נדפס בספר הנ"ל; תודתי לירידי הרב זאב קנפולר שליט"א שהסב את תשומת לבי לדברים).

אגב, במהדורה הנדפסת נכתב, לאחר דבריו על הנייר, ש"קרטון" מק"ט אלא אם כן היה מצמר הגדל בים, לכאורה היפך דבריו על נייר. ברם, אין כוונתו לחומר הנקרא כיום "קרטון", שהוא מושג מודרני, אלא לסוג בד שעושים ממנו בגדים (הוזכר בתשובות האחרונים, כגון בחת"ס ח"ג סי' מז ואגודת אוב אה"ע סי' טז, עיי"ש על "טלית קטן של קארטון"). מהדיר החמודי דניאל ליקט קטעים מכתב היד והסמיך את הפסקה על ה"קרטון" לפסקה על נייר, ומכך ניתן להתרשם שהכוונה לקרטון שלנו, אך בעיני במקור הדברים בכתב היד (עמ' 71, דיני וסת וכתמים אות ב) מתברר שקטע זה אינו סמוך לדיון על נייר (דיני כתמים אות ה), וההקשר הוא בגד עליון (בהמשך למה שמופיע במהדורה הנדפסת בעמ' לד, עיי"ש).

58 והוסיף שאפילו המג"א המחמיר בזה, כדלקמן, יודה כאשר היה שלב ביניים שבו החומר לא היה ראוי כלל, וכך הוא בנייר ע"פ תיאורו, מאחר שהוא נרקב לגמרי בתהליך הייצור. בהמשך הסתפק האם לפ"ז גם נפסל מדאורייתא לסיכוך משום שפקע ממנו שם "גידולו מן הארץ", אך משמע ממהלכו שלא חזר בו מההגדרה שלעניין טומאה כבר אין זה כגדל מן הארץ, עיי"ש. לעניין סכך, הפמ"ג שם משב"ז סק"א כותב שאפר מעצים נחשב עדיין מדאורייתא כגידולו מן הארץ, ובשו"ת לבושי מרדכי (רביעאי סי' קכו) העיר עליו, שבשינוי כה גדול בטל ממנו שם גידולו.

אגב, הפמ"ג שם כתב שזוכיית, שלפי מה ששמע נעשית מאפר עצים (וציין שלא בדק זאת), כשרה לסיכוך מדאורייתא, כי גם היא גידולי קרקע. לכאורה כוונתו שהגמ' (שבת טו ע"ב) האומרת שזוכיית נעשית מן החול מתכוונת לאפר. והרי ברור מהגמ' שם שזוכיית אינה עץ וטהורה מדאורייתא, ואף חכמים לא גזרו עליה משום דמיונה לחומר העץ אלא לחרס או מתכת; אם כן יוצא מדבריו חידוש חשוב, שעץ שעבר תהליך ששינה אותו לחלוטין איננו "עץ" לעניין טומאה (אע"פ שלדעתו הוא עדיין בגדר "גידולי קרקע" לעניין סוכה). אולם בשו"ת לבושי מרדכי הנ"ל ביאר שהפמ"ג התכוון "לזוכיית בזמן הזה שרובה מבאדא"ש שידוע שנעשה מאפר ע"י שריפה מרובה". א"כ ייתכן שהחשיב אותה כעץ לכל דבר, וחילק בינה לבין הזוכיית הקדומה (אך צ"ע, שבמק"א הפמ"ג מתייחס לזוכיית בזמן כפשטות כאל אותה זוכיית של חז"ל והראשונים, לעניין חיוב טבילת כלים ולעניין הגעלה, כגון בסי' תנא משב"ז סק"ו וסקל"א).

59 מקורות עיקריים לסוגיה זו: רבינו יונה ברכות לא ע"ב ורא"ש שם פ"ו סי' לה ומג"א סי' רטז סק"ג (על כשרות המוסק, לפי הסברה שהוא נוצר מדם, ועל שרצים שהפכו לדבש; ודעת רוב האחרונים להקל, עיין מ"ב שם סק"ז); חיי אדם הנ"ל הערה 34 באריכות; אתון דאורייתא כלל ד; שו"ת ברית יעקב (ליבשיץ) יו"ד סי' נט-סא (דיון על פנים חדשות בנייר, ע"פ סוגיות רבות); שו"ת יביע אומר ח"ח יו"ד סי' יא,ה (על כשרות הגלטיץ); ושו"ת משנה הלכות חט"ז סי' כא (על שמן מחרצנים של סתם יינם). המחלוקת בעניין שעטנז סוכמה באופן יסודי בספר 'השעטנז להלכה ולמעשה' (הרב אלחנן כהן) עמ' סד-סח.

ראיה מרכזית שהביא המג"א לדעה השוללת את סברת "פנים חדשות" היא הגמ' בבכורות ו ע"ב, שאומרת שההיתר לשתות חלב הוא חידוש, מאחר שהוא תוצר של דם, "דם נעכר ונעשה חלב", ולכן

של הלכות כלים, מפני שלענ"ד יש מקום רב לומר שאפילו לשיטה הסוברת ששינוי מהותי של מאכלות אסורות אינו מפקיע את איסורם ייתכן שבטומאת כלים הדין שונה, ומשני טעמים: האחד, שבאיסור יש מקום לומר שאע"פ שהדבר השתנה ופנים חדשות באו לכאן מ"מ הדבר הראשון אוסר את השני שנוצר ממנו, מדין "גורם"⁶⁰. השני, שהדעת נותנת שחילוקי הדינים שקבעה התורה בין החומרים השונים המקבלים טומאה: עץ, בגד, עור, שק, חרס ומתכת, קשורים לאופי השימוש המקובל בהם (ראה סי' ד פרק ד עמ' 205). מכיוון שכך, מסתבר שאם צורת החומר השתנתה ללא הכר⁶¹ – לא זהו החומר שעליו דיברה התורה.

כמה ראיות לדין זה, שעץ שצורתו השתנתה לחלוטין אינו "עץ" לעניין טומאה:
 א. מדין כלי גללים, כפי שציין החת"ס בתשובתו הנ"ל. אלא שמלשונו "דהוה כמו גללים, אע"פ שבאו מאוכלין שהיו מטמאים מ"מ עתה שנמאסו ונמסו שוב פרחו טומאה מינייהו" משמע שכוונתו לטומאת אוכלין שעליהם, שפרחה כאשר נמאסו מלהיות אוכל, ועל כך יש להשיב שטומאת אוכלין אינה אלא באוכל המיועד לכך, ככתוב "אשר יאכל" (ויקרא יא, לד), וממילא ברור שכאשר בטל שימושם בטלה טומאת אוכלין שבהם, כדין כופת שאור שייחדה לשיביה. לעומת זאת כאן אנו דנים על הפקעת שם החומר ולא רק על שינוי השימוש. אלא שכמו כן יש להוכיח מגללי בהמה, שהרי היא אוכלת עשב, שדינו כעץ על פי מה שהתבאר בסי' א, ואעפ"כ כלי גללים אינם מקבלים

הגמ' מצריכה פסוק מיוחד להתירו. לכאורה היה די לומר שאע"פ שהחלב הוא תוצר של דם מ"מ הוא "פנים חדשות", ומשמע מהגמ' שאינה מקבלת סברה זו. באחרונים יישובו קושיה זו בכמה דרכים, עיין חק יעקב סי' תסז סקט"ז ושו"ת חת"ס יו"ד סי' ע ומנחת שלמה ח"ב סי' קיא. במקור חיים (לר"י מליסא, סי' תסז, ביאורים סק"ד) חילק בין דבר שדרכו בכך ועומד לכך, כגון הדם ביחס לחלב, לבין תוצר אקראי, כגון השרצים שהפכו לדבש. נראה מדבריו (על המוסק, ע"ש) שעיקר החילוק הוא מבחינת הגורם המייצר, האם דרכו להפוך לתוצר זה, ואם לא – הרי זה מותר, אע"פ שדרכו של התוצר להיעשות רק מאותו גורם מייצר.

60 ראה חזו"א יו"ד סי' יב סק"ה ושו"ת צמח צדק יו"ד סי' סז, ו. כיו"ב כתב המהרש"ק ב"מי נידה' (קו"א, סי' קצ דף כד, ב"ה והנה יש): "נראה דאין ללמוד בזה איסור מטומאה כלל, ושאינו טומאה דדווקא היכי דאיתיה בחשיבותו וצורתו מטמא, אבל היכי דליתיה בחשיבותו, אף דבא ע"י דבר טמא, לא מצינו בטומאה שיהיה גורם לטומאה אסור. אבל באיסור, אף בבא ע"י איסור אכילה ג"כ ראוי (שאסור) [נראה שצ"ל: לאסור], כיוון דבא ממנו" (הנושא שם אינו כלי המק"ט שהשתנה אלא אב הטומאה שהשתנה, ומ"מ משמע שהיינו הך). וכיו"ב בשו"ת חכמת שלמה (לר' שלמה קוועטש, סי' כז; נדפס עם ספר 'הר המור' לר' מרדכי בנעט), שגם הרא"ש והמג"א שהחמירו במוסק יודו לעניין שעטנז: "דעיקר איסור דנימא דבתר מעיקרא אזלינן אע"ג דנשתנה, היינו טעמא משום דכל היוצא מטמא אסור אע"ג דאין שם האיסור עליו, וכמו צירן של נבלה. א"כ זה שייך באיסורי מאכלות, דגם דבר היוצא ממנו אסור. אבל בשעטנז, דעל צמר ופשתים קפיד רחמנא, בוודאי לא אכפת לן בדבר הבא מן הפשתים". וכ"כ בשו"ת ברית יעקב (יו"ד סי' נט) שענייני אכילה חמורים יותר.

61 כלשון הפני זקן הנ"ל: "שהרואה אותו אינו יודע מה הוא כלל", וראה גם לשון התשובה מאהבה הנ"ל, שבלבדים "הצמר והפשתים נראים", בניגוד לנייר ש"אין זכרון לראשונים".

טומאה, מאחר שהעץ עבר עיבוד ושינוי מוחלט ופנים חדשות באו לכאן. לעניין זה יש להדגיש (כפי שהתבאר בפירוט בסי' יא פרק א), שאין גזה"כ בתורה שכלי גללים אינם מק"ט, אלא טהרתם נלמדת מכך שלא נאמר בתורה שהם טמאים. ממילא, אם גללים הנוצרים מן העץ דינם כעץ היה עליהם לקבל טומאה.

ב. מדין כלי זפת, ע"פ מה שהתבאר בסי' ח שהללו אינם מק"ט, למרות שהזפת עשויה מן העץ⁶². ומדוגמה זו של זפת מתבאר שאפילו תוצר מלאכותי שהשתנה בידי אדם נחשב כ"פנים חדשות", שהרי הזפת נוצרת משריפת עצים בידי אדם (ראה בתיאורי הראשונים שהובאו שם). זאת, בניגוד לסברת בעל אור לציון (או"ח ח"א סי' לד) שבדבר הנעשה בידי אדם לא אמרינן "פנים חדשות"⁶³.

ג. ראייה נוספת לעניין זה מדין בגדים שאינם מצמר ופשתן אלא מקנבוס וצמר גפן וכיו"ב, לשיטת התנאים שבגדים אלו אינם מק"ט (עיין שבת כו ע"ב). לכאורה יש לשאול, הרי עליהם לטמא עכ"פ בתורת כלי עץ המקבלים, לפי מש"כ תוס' (שבת סג ע"ב ד"ה מניין) שכל חפץ שראוי לקפלו ולהניח בו דבר הרי זה ככלי קיבול (וראה להלן סעיף ד בעניין זה). ועל זו יש לדחות, שלדעת תוס' צמחים אלו אינם "עץ" מדאורייתא, מכיוון שהם חד שנתיים, וראה תוס' בשבת כז ע"ב ד"ה כל היוצא. ולדעת הרמב"ם, שהחשיב את כל הגדל מן הארץ כעץ, נראה שאינו סובר כתוס' שכל הראוי לקפלו הרי זה ככלי קיבול, ראה להלן בשם המקדש דוד. ועדיין יקשה לשיטת הרמב"ם (שאותה ביססנו בסי' א): מדוע בגדים אלו לא יקבלו טומאה אפילו בהיותם פשוטים, משום שהם ראויים למדרס, כסתם בגדים, וכדין פשוטי כלי עץ דחזו למדרסות (בכורות לח ע"א)? וראה סי' ב עמ' 93, שם התבאר באריכות שפשט הסוגיה בשבת והספרא נוטה שבגדים אלו אינם טמאים מדרס, אע"פ שבעלמא סתם בגדי צמר ופשתן טמאים מדרס. על כרחנו צריך לומר שבגד מצמר גפן וקנבוס וכדומה אינו בגדר "עץ" אפילו

62 אך ראה שם, שהסד"ט נקט שהזפת נחשבת כעץ, ועי"ש הערה 11 לגבי השעוה. בשו"ת ברית יעקב (יו"ד סי' ט) הוכיח כיו"ב מכך שכלי זכוכית טהורים מדאורייתא, למרות שהם עשויים מחול ככלי חרס, הרי שהשינוי מועיל לטהר. וראיה זו אינה מכיר: התורה לא טימאה חול אלא חרס שנצרף ממנו, והזכוכית איננה חרס שהשתנה אלא חול שהשתנה. ועוד, שהחול המשמש לעשיית כלי זכוכית (צורן) אינו אותו חול שממנו עושים כלי חרס (חרסית).

63 האור לציון מסתייע מהדין שכל הנקברים אפרם אסור (תמורה לד ע"א), הרי שאע"פ שהשתנו דינם נשאר עליהם. ביביע אומר (הנ"ל הערה 59) ציין לאידך גיסא לשו"ת חת"ס יו"ד סי' קיז, שהתיר שמן שנעשה מחרצנים של סתם יינם, ע"פ החק יעקב סי' תסז סקט"ז, שהכריע כדעת רבנו יונה בהיתר שרצים שהפכו לדבש, ומכאן שהחת"ס לא חילק בין הנעשה בידי אדם לנעשה בידי שמיים (וכן יש ללמוד גם מהחת"ס הנ"ל בעניין פשתן שעשאו נייר). לעניין הראיה מאפר הנקברים יש לציין למש"כ בחידושי הר"ש רוזובסקי (פסחים עמ' קנד), שאין זה משום שהאפר הוא גוף האיסור, שהרי הוא פנים חדשות, אלא שמאחר שהנקברים אסורים בהנאה – הנאת האפר היא הנאה שנגרמה מהם (כשם שתנור שהוסק באיסור נ"מ"ד זה וזה גורם אסור, ולעניין האפר אין כאן אלא גורם אחד, איסור ההנאה החייב בקבורה). גם יש אומרים שאיסור אפר הנקברים הוא מדרבנן, עיין יד דוד בתמורה שם.

לדעת הרמב"ם. וכך נקט במפורש בדברות משה (שבת ס"ו כו הערה נו, עמ' תצח): "נראה דאם יעשו מהגבעולין מחצלאות יטמאו כולן כדין כלי עץ, אבל כשנעשו בגדים... למ"ד דאין שאר בגדים מיטמאין כלל הוא משום דנשתנו מכפי שהיו כשצמחו מהארץ, נסתלק דין טומאה דכלי עץ מעלייהו"⁶⁴.

מאיך יש ראיות נגדיות המלמדות שעץ שהשתנה ונעשה "פנים חדשות" נחשב עדיין כעץ:

א. הדין שנייר שעשה ממנו כלי קיבול טמא, כפי שהתבאר, מלמד שעדיין יש עליו שם "עץ" (כך הוכיח ב'חזקת טהרה' דף קסו, 'דרך ישרה' סק"ב). לענ"ד מן המשנה אין כל ראיה, מאחר שבשיטת הייצור של נייר הפפירוס לא היו טוחנים ומרסקים לגמרי את הגומא, אלא חותכים אותו לרצועות ניכרות, כאמור. אם כן, אין כל מקום לסברת "פנים חדשות" בנייר החז"לי. לעומת זאת בנייר שדנו עליו האחרונים, שנעשה מבלאי סחבות שהתפוררו לגמרי, הרי אלו "פנים חדשות".

אלא שאע"פ שמן המשנה אין קושיה, עכ"פ יש להקשות מן הרמב"ם, שלדעתו הנייר שבחז"ל הוא ה"כאגד" העשוי מן הכותנה, כפי שהתבאר בפרק א, ולפי זה יוצא שכלי קיבול ממנו מק"ט אע"פ שהוא "פנים חדשות". לעניין זה יש להעיר, שהשינוי שעובר הצמח בהפיכתו לנייר של הרמב"ם גדול יותר מן השינוי שהוא עובר בעשיית הבגד, מפני שבעשיית הנייר הקנבוס היה מושרה במי סיד ונכתש עד שהסיבים

64 כיו"ב כתב באג"מ (יו"ד ח"ג ס"ג נג): "ולכן הניילאן, אם נעשה גם מדברים הבאים גם ממיני עצים – אפשר שייך שיקבלו טומאה, דנהי שלא ניכר עלייהו שהם מעצים ממינים הגדלים, מה בכך? הא כיון שאינם מדגים ועופות אולי שייך לרבות מ'או בגד' גם זה, דאף אם אינם גידולין ממש – הא באים מגידולין". מהמילים המודגשות מתבאר שלעניין הגדרת הניילון כעץ אכן השינוי שעבר מפקיע ממנו שם "עץ", אלא שעדיין שייך שיקבל טומאה בתורת בגד, מריבוי "או בגד" שכולל את כל המינים (ודבריו בדברות משה הם לדעה החולקת על ריבוי "או בגד").

על בגד מן הצומח וקשרו לעץ דנו הפוסקים בעניין המלאכות בשבת שנאמרו בגידולי קרקע בלבד, האם בגד פשתן נחשב גידולין. לשון הרמב"ן שבת קיא ע"א: "כל סוחט פירות – תולדת מפרק... ואין דישה אלא בגדולי קרקע, כלומר בפירות וכיוצא בהן, והסוחט בגד – תולדת צובע". וכן במיוחס לר"ן שם: "דמפרק לא שייך אלא בגדולי קרקע... וכיון שכן פשיטא דליתא בבגד", וכיו"ב בריטב"א בכתובות ו ע"א. פשטות הלשון שלדעתם הבגד אינו נחשב כגידולין, וכן פירש התפא"י (כלכלת שבת, מלאכת דש). אמנם הפמ"ג (א"א, הקדמה לסי' שכ) נקט שבגד פשתן ואף צמר נחשבים גידולין, וכן באגלי טל (מלאכת דש) לגבי בגד פשתן וצמר גפן (ע"ש ס"א), ופירש (סקט"ו) את דברי המיוחס לר"ן אחרת, שבגד פשתן נחשב כגידולין, אלא ש"אין דישה אלא בגידולין" היינו במה שנמצא באופן טבעי, משא"כ משקה הבלוע בבגד. לענ"ד פשטות הדברים במיוחס לר"ן ובפרט ברמב"ן כהבנת התפא"י.

יש לציין שגם האג"ט כתב (טוחן ס"ט והערה כא) ששינוי כגון טחינה מבטל שם גידולי קרקע, והסביר את הדין שאין טוחן אחר טוחן משום שאין טחינה אלא בגידולין, ואחר שנטוהן לראשונה כבר אינו גידולין.

מתפרקים⁶⁵. אפשר שלזה כוונת הרמב"ם (הל' כלים פ"ב ה"א) באמרו: "העושה כלי מן העור המצה שלא נתעבד כלל או מן הנייר אע"פ שאין הנייר מקבל טומאה... הרי אלו מקבלין טומאה", שהנייר הוא "פנים חדשות" ולכאורה כבר אינו עץ, ואעפ"כ בהיותו כלי קיבול הוא מק"ט (וכ"כ בשו"ת באר משה, לר"מ שטרן, ח"ג סי' נה, ד). ואם כנים הדברים, נמצא שלדעת הרמב"ם המשנה האומרת ש"העושה כלי קיבול מכל מקום טמא" מחדשת שכך הוא אפילו בחומר שנעשה "פנים חדשות". אם כן, עדיין ייתכן לומר שהרמב"ם נאלץ לסבור כך רק משום שזהו הנייר שהכיר וסבר שעליו דיברו חז"ל, אך לפי הידוע לנו בס"ד על הפפירוס אין אנו מוכרחים לסברה זו.

ב. בחולין קכט ע"א נאמר: "אמר אביי, הרי אמרו: כופת שאור שייחדה לשיבה - בטלה. טומאתה לאו דאורייתא, דאי סלקא דעתך דאורייתא מצינו לאוכלין שמתמאין טומאה חמורה! כשימש - מעשה עץ שימש". נאמר כאן שגוש של שאור שייחדר לשיבה טמא מדרס, מפני שכעת אינו אוכל אלא כעץ בעלמא. וכן פסק הרמב"ם (הל' כלים פכ"ה הי"ב): "העושה כפה מן השאור וייבשה וייחדה לשיבה הרי בטלה מתורת אוכל ומתטמאה במדרס, שהרי משמשת תשמישי העץ". ולכאורה הרי הוא "פנים חדשות", שכן הצמח עבר שינוי רב בטחינת הגרגירים והפיכתם לקמח, ואחר כך לשאור, ולמראית העין אין זכר ל"עץ" המקורי⁶⁶.

דעת תוס' (שבת פד ע"א ד"ה לאפוקי) ששאור אינו עץ בעצם, וטומאתו רק מדין "יש במינו טהרה במקווה". לפי זה יש לומר שהוא הדין לדבר שהשתנה, שאמנם כבר אינו "עץ" אך מכל מקום העץ הוא "מינו" (אע"פ שמדרס מגללים טהור, כמפורש בספרא מצורע, פרשת זבים פרק ב, ד). אולם לפי מה שהעלינו בס"ב כשיטת הראשונים שב"יש במינו" לא התחדש שמה שאינו עץ יקבל טומאת מדרס שבה הקושיה למקומה⁶⁷.

65 ראה במאמרו של זהר עמר לעיל הערה 2, וכן שמעתי מפיו, ששינוי זה גדול יותר מאשר בהכנת בגדים.
66 מצאתי שהקשה כן ב'אמרות טהורות' (כלים עמ' 191) על האחרונים שטיהרו את הנייר מסברת "פנים חדשות". המאירי בחולין שם מגדיר את השאור כ"פנים חדשות" ביחס להיותו אוכל, בגלל שינוי ייעודו, ואין זה עניין לכאן, שאנו דנים על קיום החומר. ובשבת פד ע"ב כתב המאירי: "ואף על פי שהשאור אין למינו טהרה במקווה בזו הואיל וייחדה לשיבה עץ גמור הוא".

אלמלא דברי הראשונים, שמא היה אפשר לפרש שהדיון על טומאת המדרס אינו על השאור עצמו אלא על אוכל אחר כיוצא בו, אם ייקחנו כמות שהוא, ללא שינוי גדול מצורתו בשדה, וייעד אותו לשיבה. מגמת אביי בהבאת המימרא על שאור רק להראות שהמחשבה על אוכל לעשותו כלי משנה את דינו, ואם כן לכאורה הוא ראוי גם לטומאת מדרס, אך בתנאים המתאימים לה, דהיינו שיהיה עץ כצורתו המקורית, כגון שייקח דלעת ויעשנה מושב. ועל זה התשובה שאם יעשה כך העץ יקבל טומאה מתורת "מעשה עץ שימש" וכבר אינו אוכל כלל. וקצת משמע כפירוש זה מתוס' הרא"ש: "דנעשית כמו עץ ואבן המיוחדים למדרס", והרי ודאי אבן טהורה ממדרס (ראה ס"ב פרק ז וברא"ש כלים פכ"ב מ"י), אלא עיקר הדבר הוא שפקעה מהשאור תורת אוכל ונעשה כלי, ואם גם יעמוד בתנאי הכלים - על זה הדיון האם טומאתו מדאורייתא.

67 מקור נוסף שלפיו בגד פשתן נחשב ככלי עץ למרות השינוי שעבר הוא המשנה בכלים פכ"ז מ"א,

כיצד ניתן ליישב את הסתירות הללו? לגבי כלי גללים וכלי זפת יש מקום לומר שהללו נחשבים בפשטות כ"פנים חדשות" משום שהחומר עבר שינוי מוחלט. אפילו היחידות הקטנות של החומר, עד הרמה הקטנה ביותר הניכרת לעין, השתנו באופן מהותי⁶⁸. וכיוצא בזה כתב התפארת ישראל (כלים פ"ג מ"ז): "ואי משום דזפת הוא שרף עץ והו"ל כיוצא מהעץ... הרי לא מצינו שום מין מז' מינים שמק"ט, כשנשתנה מברייתו דגזרו ביה רבנן טומאה, רק בזכוית, מדעיקר ברייתו מחול ודמי לכלי חרס... ודוחק לומר דמי לכלי העשוי מנייר דמק"ט... דנייר שאני, דממשות גדולי ארץ הוא, אבל זפת אינו רק שרף בעלמא מנ"ל דגזרו בו טומאה?"⁶⁹. ועדיין תישאל השאלה: מה בין בגד מצמר גפן, לשיטה המטהרת אותו ממדרס, לבין כופת שאור, הטמא מדרס? ייתכן לחלק בכמה דרכים:

א. כאשר דרך העולם להפוך את החומר המקורי לצורתו החדשה, אזי עדיין שמו עליו חרף השינוי הגדול שעבר, כי מראש חומר זה היה מיועד לכך. לעומת זאת כאשר מדובר בשינוי אקראי, שאיננו צורת השימוש המרכזית בחומר המקורי, הרי זה "פנים חדשות"⁷⁰. לפיכך השאור נקרא "עץ" למרות השינוי שעבר, כי דרך החיטה לעשותה קמח (ואע"פ שאין דרכו של השאור להיעשות מושב – במעבר משאור למושב לא היה צורך לשנות באופן מהותי את צורתו). כמו כן הנייר אליבא דהרמב"ם, זהו ייעודו המרכזי של צמח הקנבוס. לעומת זאת לשיטה בחז"ל המטהרת בגד מצמר גפן וקנבוס, ייתכן שהשימוש בהם לעשיית בגדים נחשב כדבר טפל, מאחר שבגד זה לא היה נפוץ בזמנם⁷¹. כמו כן הנייר מבלואי בגדים שדנו בו האחרונים, אין ספק שזהו שימוש משני וזניח של הצמר והפשתן, ולכן דנו רוב האחרונים שיש כאן "פנים חדשות". מכל מקום, נראה שחילוק זה אינו מספיק להסביר את טהרת כלי זפת⁷².

האומרת שיש בבגדים טומאה משום כלי קיבול, ע"פ ביאור המקדש דוד (סי' נגד), שהוא משום שלצמר ופשתן יש דין כלי עץ וכלי עצם. אך החת"ס (שבת כו ע"א) ביאר זאת באופן אחר, וראה סי' א הערה 8. 68 לסבר את האוזן: בנייר שדנו עליו האחרונים, מי שהסתכל היטב על נייר קרוע היה יכול, כנראה, לזהות בו את הפשתן (וראה הערה 56), מה שאין כן מי שיסתכל על הזפת והגללים, לא יזהה בהם את העץ.

69 לעניין זה יש לציין שמצאנו בעלמא ששרף עצי סרק נדון כפרי עצמו לעניין קדושת שביעית (הל' שמיטה ויובל פ"ז ה"כ), אך עיין ציץ אליעזר חי"א סי' סח, ה, שזה דווקא בשרף טבעי הנוטף מן העץ, משא"כ בזיעה שמופקת באופן מלאכותי. לעניין דברי התפא"י שהנייר הוא "ממשות גדולי ארץ", מסופקני האם כוונתו שהנייר נעשה מחומר גלם שבמקורו יש בו ממשות גדולי ארץ, משא"כ הזפת, שמיד בהיפרדה מהעץ אינה אלא שרף, או שמא כוונתו שבנייר גם כעת עדיין ניכרת בו ממשות גידולי הארץ, כעין שכתבתי לעיל על הנייר החז"לי.

70 כעין דברי המקור חיים לעיל הערה 59.

71 ראה סי' ג הערה 22.

72 מאחר שהזפת נעשית מעץ מסוים, ראה סי' ח הערה 3 (אם כי, אפשר שהפקת הזפת הייתה שימוש משני וחרגי בעצם אלו). לפיכך עדיין זקוקים אנו להסבר הקודם, שמדובר בשינוי מוחלט.

ב. הדבר תלוי בשאלה האם החומר שהתקבל בסופו של דבר הוא קשיח כעץ. אמנם גם כלי הנעשה מצמחים רכים נחשב "כלי עץ", כפי שהתבאר, אבל זאת רק על דרך ההרחבה, מעין "לא פלוג מדאורייתא", ועדיין תכונת העץ היסודית שמכשירתו להיות כלי היא קשיחות מסוימת (וראה במדבר לה, יח: "או בכלי עץ יד אשר ימות בו הכהו"). לפיכך כאשר העץ השתנה לגמרי והפך לדבר רך, כגון זפת וגללים, הרי זה "פנים חדשות", שהרי אפילו אם יעשו מהם כלים הרי אלו כלים רכים ושביירים ונמסים בנקל. כמו כן בגדים שנעשו מן היוצא מן העץ אינם בגדר עץ, שהרי הם רכים. לעומת זאת כופת השאור שבה והתגבשה היטב, שהרי היא ראויה לשבת עליה, ולפיכך דינה כעץ. כאשר לנייר, שרך ובכל זאת נחשב כעץ, נצטרך לומר לפי זה שרק נייר הפפירוס נחשב עדיין כעץ, מפני שלא השתנה כל כך, כאמור (ולא כרמב"ם, שטימא כלי קיבול מנייר כותנה).

ג. ייתכן אולי לחלק כעין זה באופן שונה מעט, שהשאלה הקובעת היא האם החומר שהתקבל לבסוף חזק או חלש ורך יותר בהשוואה לחומר המקורי. כלי הזפת חלשים יותר מהעץ המקורי, וגם כלי גללים רכים וחלשים יותר מענפים הנאכלים. לעומת זאת כופת שאור חזקה יותר ממקורה, וגם הנייר של הרמב"ם אינו חסון פחות ממקורו, הכותנה (וזהו הרווח בחילוק זה, הגם שלבי אינו מתיישב בו כל כך). אך בזה לא יתיישב דין בגד מצמר גפן, שהרי הוא נעשה מצמחים רכים כמותו ואעפ"כ הוא כפנים חדשות.

ד. דין בגד מצמר גפן הוא דין ייחודי, מפני ששם החומר השתנה ואין קוראים לו "עץ" אלא "בגד". המושג "בגד" אינו מבטא רק ייעוד למלבוש (שאם כן שמו "בגד" לא היה מפקיע ממנו שם "עץ", כשם ש"ארון" ו"שולחן" אינו סותר להגדרתו כ"עץ"), אלא זהו שם של חומר, בד (כפי שהתבאר במבוא לסי' ג). חומר זה אינו נעשה מן הצומח דווקא אלא גם מצמר. בנוסף, ברי שגם לפי הדעה ש"בגד" במובנו ההלכתי אינו אלא צמר ופשתים, מלבוש שנעשה מחומרים אחרים נקרא אף הוא "בגד", בלשון העם ובלשון התורה וחז"ל. ממילא, צמח כלשהו שהפך למלבוש איבד את שמו הקודם כעץ והפך לשם אחר, "בגד", ולפיכך זהו פנים חדשות.

נייר וקרטון בימינו – פנים חדשות?

לדיון זה השלכה חשובה למעשה בימינו, לגבי כלי קיבול מנייר ומקרטון.⁷³ הנייר המודרני נעשה בדרך כלל מעצים קשים, כגון אשוחית, אורן ואקליפטוס.⁷⁴ העץ נטחן לשבבים דקיקים ומוסיפים לו חומרי דבק או גם חומרי צבע. גם הקרטון נעשה משכבות

73 לא נכנסתי כאן לשיקול נוסף הקיים בחלק מהם, היותם חד פעמיים, ועוד חזון למועד א"ה.
74 גם "נייר נטול עץ" מבוסס למעשה בעיקר על עץ, אלא שהעץ עובר עיבוד כימי ולא רק מכני, ובו מסולק החומר "ליגנין" שמקשר בין חלקיקי העץ, ולפיכך שביבי העץ שבו קטנים יותר.

של נייר שעברו עיבוד דומה⁷⁵. על פי מה שהתבאר, יש מקום להתלבט בדינו: מבחינה חזונית, הוא דומה לגללים וזפת במובן זה שלא ניתן לזהות בעין שריד ניכר של העץ המקורי, ואינו ככופת שאור, שניתן לזהות בה את הקמח⁷⁶. מבחינת הסברות שהוצעו לעיל לחלק בין הסוגיות, יש צדדים לכאן ולכאן: על פי החילוק הראשון, שתולה את "פנים חדשות" ביעודו העיקרי של הצמח, מסתבר שהנייר כיום נחשב כעץ, מפני שהוא נעשה בדרך כלל מעצים שניטעו לשם כך, ומקובל לשתול יערות שלמים של עצים לצורך תעשיית הנייר. על פי החילוק השני והשלישי, קשיחותו של התוצר, הנייר והקרטון הם "פנים חדשות" ואינם מתאימים לשימוש האופייני לכלי עץ (פרט לקרטונים קשיחים במיוחד, שניתן לשבת עליהם כעין כופת שאור), ובפרט הם רכים וחלשים ביחס לעץ שממנו נעשו. ועל פי החילוק הרביעי, שתולה את "פנים חדשות" בשינוי השם, המצב בנדוד הוא גבולי: מחד, אף כאן יש שינוי מ"עץ" ל"נייר", שאינו רק שם של חפץ אלא זהו שם של חומר להכנת מגוון של חפצים. מאידך, מאחר שרוב ככל סוגי הנייר נעשים מעץ (בניגוד ליחס בין צמח לבגד), ספק האם זהו "שינוי השם" של ממש, כשם ש"קלף" לא ייחשב שינוי השם מ"עור".

לאור כל האמור, בעניותי לא זכיתי להגיע למסקנה מבוררת בספק זה. צדדי הספק העיקריים לענ"ד: הסברה הפשוטה יותר היא שעץ שהשתנה לחלוטין, איבד את קשיחותו, ולמראית העין לא ניתן כלל לזהות בו את מקורו – אינו עץ. כך, כנראה, יאמרו רוב האחרונים שנקטו בסברת "פנים חדשות" לגבי שעטנו בנייר מצמר ופשתן (וכך מתבאר להדיא בביכורי יעקב ובדברות משה גם לעניין טומאה), ואין לנו דוגמה נגדית מדברי חז"ל שבה עץ שהשתנה כל כך נשאר בדינו⁷⁷. מאידך, הרמב"ם טימא את הנייר שלו, הדומה לכאורה לזה שלנו, במובן זה שהוא עבר שינוי גדול והוא רך ומכל מקום הוא חשוב כעץ. ואע"פ שהנייר של הרמב"ם אינו זה שטימאו חז"ל, אין לנו הוכחה מוחלטת מחז"ל או מהראשונים להישען עליה ולדחות את סברתו⁷⁸.

75 בתהליך זה יש גם שלב שבו העץ הופך לעיסה דלילה, פרט שמסייע לסברה שהופקע מלהיות "עץ", ראה הערה 58.

76 אם כי, גם בנייר של הרמב"ם לא ניתן לזהות את מקורו, כפי שניתן לראות, למשל, בתצלום כתב ידו של הרמב"ם עצמו.

77 שכן בכופת שאור עדיין ניתן לזהות את הקמח, והיא קשיחה, וראה גם בשלהי הערה 66.

78 בספר 'טהרת הכלים' ח"א עמ' עג כתב שאריזות קרטון מקבלות טומאה גם לשיטת המטהרים את הנייר, מפני שהכל מודים שכלי קיבול מנייר מק"ט, כמ"ש בכלים פי"ז מט"ו. לענ"ד אין משם ראייה לנייר דידן, כאמור. חזו"א (כלים סי' ה סק"ו הנ"ל) כתב בלשון מסופקת, שהנייר שלנו טמא "אי כל היוצא מן העץ בכלל עץ" ועשה ממנו כלי, וביאר ב'ארחות רבינו הקהילות יעקב' (ח"ד עמ' קיז) שנקט לשון מסופקת מטעם זה, שהנייר שלנו נעשה מעץ שנטחן והתבשל והשתנה לגמרי. עוד כתב שם שהקה"י פשט את הספק לחומרא, ע"פ לשון הרמב"ם בהל' כלים פ"א הי"ג "שהכל גדל מן הארץ כעץ", וביאר שכוונתו לרבות גם עץ שהותך והשתנה לגמרי; ואיני יודע מניין לו. עוד ציין שם למשא"ח בכלים פ"ב מ"ה שדקדק מדברי הרמב"ם הללו שנייר מן העשבים טמא, אך לענ"ד ברור

ג. חשיבות הצמר והפשתן

החת"ס (ח"ו סי' פא) כתב טעם נוסף לטהרת הנייר בזמנו: "דלא מיקרי צמר ופשתן אלא העומדים לבגד ואריג וחבלים ולבדים וכדומה, אבל הני ניירות שמוחדים לצרכים אחרים, א"כ אפילו צמר ופשתן בעינא נימא 'מעשה עץ שימש' כמבואר בחולין קכט ע"א". פירושו: גם אם הצמר והפשתן המעובדים נחשבים עדיין כקיימים, התורה החשיבה אותם רק כאשר הם משמשים לשימושי אופייני לצו"פ, כגון בגדים או אפילו חבלים (כנראה כתב כך ע"פ הגמ' בשבת נד ע"א שדנה על שעטנו בחבלי צמר ופשתן), ואילו בנייר אין עדיפות לצו"פ על פני חומרים אחרים, והשימוש בהם לייצור נייר אינו אלא מפני זמינותם כפסולת של בגדים⁷⁹, ולכן אינם מק"ט. אך לא הבנתי מדוע לדעתו חבל הוא שימוש אופייני לצמר יותר מאשר נייר. לגבי פשתן מצאנו בערוכין נח ע"א שחבל הנעשה ממנו טוב למדידה, אך לא מצאתי ראייה להעדפת חבל מצמר, וצ"ע.

החזו"א (כלים סי' ה סק"ד) התקשה בדברי החת"ס מכיוון אחר: הרי גם בגד משאר המינים התרבה לטומאה מ"או בגד" (שבת כז ע"א), ואם כן מה בכך שהנייר אינו נחשב מצו"פ אלא כמין חדש? ואפילו אם אינו עומד ללבישה, הרי בגד בשיעור גע"ג אצבעות מק"ט, ושיעור זה אינו ראוי ללבישה אלא נועד לשימושים אחרים⁸⁰. ותירץ שאולי לדעת החת"ס צריך שלפחות יהיה מין הראוי ללבישה, משא"כ נייר. והחזו"א עצמו מפקפק בדבר⁸¹, מפני שהמושג "בגד" בפסוק "מכל כלי עץ או בגד או עור או שק" אינו מילה נרדפת ל"מלבוש", אלא זהו שם של חומר, כמו עור שבצדו.

ממהלך דבריו שם שכוונתו לומר שאפילו עשב נחשב כעץ ולא דווקא אילן (ע"ש לגבי גמי וקש), ולא התכוון כלל לומר שעץ מעובד בכל צורה שהיא נחשב עדיין כעץ.

בשו"ת זכר שמחה (סי' קכד) הסתפק האם גומי צמחי שנעשה משרף העצים נחשב כעץ או כמשקה, ע"ש, ובשו"ת מהרש"ם (ח"א סי' ב) החשיבו בפשטות כעץ, ועיין להלן סי' יא הערה 54. השלכה נוספת מדיון זה, שאינה נפוצה בימינו אך היא במגמת התפתחות, היא לגבי מוצרי ביו-פלסטיק שנעשה מחומר צמחי (לא כל מה שמכונה "ביו-פלסטיק" אכן ממקור צמחי; זהו כינוי למוצרי פלסטיק מתכלים, ממקורות שונים). עניין זה נדון בשו"ת מראה הבזק (ח"ו עמ' 180), ושם נכתב שהנודע ביהודה והאג"מ חלקו על סברת "פנים חדשות" ולדעתם דינו כעץ. לענ"ד אין זה נכון, אלא הם החמירו רק בבגדים ולא בכלי קשיח, ראה לעיל הערות 51, 64. לפי מה ששמעתי ממומחה, בתהליך הפירוק של התירס, למשל, ליצירת פוליאקטיד (pla, פולימר בתעשיית הביו-פלסטיק), הפירוק הוא שינוי משמעותי הרבה יותר מאשר במעבר מעץ לנייר. לפיכך מסתבר לענ"ד שהכל יודו שפנים חדשות באו לכאן ואין זה עץ כלל.

79 נייר מצמר ופשתן טוב ללבישה הרבה יותר מאשר נייר מפפירוס, אבל לפי מה ששמעתי אין לחומרים אלה עדיפות על פני פסולת מבגדים מחומרים אחרים.

80 אמנם רש"י (שבת כט ע"א ד"ה חוץ) כתב ששיעור ג' אצבעות הוא לעשות טלאי לבגד, אך החזו"א (כלים סי' לב סק"ד) הוכיח מעדויות פ"ג מ"ה, על קלע שבית קיבולו ארוג, שבגד טמא משום כלי אפילו כשאינו עומד לטלאי.

81 כך משמע מדבריו "אבל אין הכרח לזה" וכו', ולא כמ"ש בטהרת הבית (ח"א עמ' תז) שהחזו"א נקט כחת"ס, וע"ע 'ארחות רבינו הקהילות יעקב' ח"ד, מהדור' תשעד עמ' קטז.

לא פירש החזו"א מהו החומר הנקרא "בגד", ומסתבר שכוונתו לצמר ופשתים בלבד (ולא לכל אריג), ושאר המינים נלמדים מריבוי, כמ"ש שם סק"א: "הא דמרבין מ'או בגד' היינו כל המינין שדרך לעשות מהן בגדים ומשמישים כעין תשמיש צו"פ". נראה, אם כן, שלדעתו נייר העשוי מצו"פ טמא, מאחר שעכ"פ זהו המין שטימאה התורה, כשייעשה לכל צורך שהוא. לגבי שאר המינים מלבד צו"פ, אפשר שמודה החזו"א לסברת החת"ס שהם התרבו רק כשהם משמשים למלבוש וכדומה, שכן זהו התשמיש המקובל והנפוץ של צו"פ, אך לא לנייר כתיבה. וכך משמע מדבריו בסק"ו על נייר דידן, העשוי עץ, שטמא רק "אי כל היוצא מן העץ נחשב עץ" וגם עשאו כלי, ומבואר מדבריו שאינו בכלל "בגד".

ד. ראוי לקפלו

טעם אפשרי נוסף לטמא את הנייר הוא ע"פ מש"כ תוס' בשבת סג ע"ב ד"ה מניין: "בגד כל שהוא למה הוא טמא? והא בעינן שיטלטל מלא וריקן, דומיא דשק! וי"ל דראוי הוא לכוף ולקפל וליקח בו מרגלית או מחט. ואם תאמר, א"כ פשוטי כלי עור אמאי טהורין? הרי ראויין הם לקפל בו שום דבר כמו הכא! וי"ל דמיירי בעור שלוק שהוא קשה". לפי דבריהם מתחדש לכאורה שכל דבר הראוי לקפלו נחשב ככלי קיבול, ומטעם זה ראוי לטמא את הנייר, שהרי הוא ראוי לקפלו ולהניח בו דברים וא"כ דינו ככלי קיבול, כשם שנייר שעשאו כיס מק"ט.

אולם במקורות הנ"ל פרק ב (ראיות ה-ז) מפורש שלא זו בלבד שנייר הראוי לקיפול טהור, אלא אפילו אם הוא מקופל כעת וכורכים בו דבר הרי זה טהור: בתוספתא בכלים ב"ק פ"ו הי"ג: "ועצם כשעורה כרוך בסיב או בנייר", ובתוספתות בנגעים פ"ז ה"ג וטהרות פ"ה ה"ו: "ככר תרומה כרוך בסיב או בנייר". מכאן שאם לא תיקנו את הנייר בתפירה וכיו"ב בתור כיס אינו מק"ט.

התפא"י (כלים פ"ב מ"ה בועז אות ט) נקט שנייר הראוי לכרוך בו מק"ט, והמקורות שלפיהם הנייר טהור עוסקים בנייר שאין בו כשיעור (ראה גם דבריו בכלים פ"י מ"ד יכין אות לט, ולאידך גיסא שם פכ"ז מ"ב אות כג; וכ"כ ב'מלאכת שמיים' כלל ב, בינה סק"א ובאריכות ב'תיקונים והוספות' דף פד). לדעתו השיעור מתבאר מהברייתא בשבת עט ע"א: "הבגד השק והעור – כשיעור לטומאה כך שיעור להוצאה", וא"כ יש ללמוד ששיעור הנייר לטומאה הוא כדי לצור על פי צלוחית קטנה של פלייטון, כמ"ש בשבת פ"ח מ"ב. לענ"ד הדברים אינם מתקבלים: ראשית, שיעור "כדי לצור" נאמר שם לגבי נייר מחוק, ואילו נייר סתם שיעורו בכדי לכתוב עליו שתי אותיות של קשר מוכסין, שזהו שיעור קטן ביותר (ראה לעיל פרק א עמ' 271). ועוד, שאפילו בשיעור צלוחית קטנה, כיצד ייתכן שהנייר שהוזכר בדוגמאות במשנה ובתוספתא, הראוי לכסות פי חבית, או לחצוץ בין יד האדם ללגין ובין ככר לעריבה, או אף ראוי לכרוך בו ככר, יהיה קטן מפי צלוחית קטנה?⁸² ברם, אפילו לפי

82 ברי שהצלוחית קטנה מן החבית (ראה תוספתא פרה פ"ט ה"ב וירושלמי ערלה פ"ב ה"ו), ובפרט צלוחית של

השיטה ששיעור הנייר הוא ג' טפחים על ג' טפחים⁸³, קשה לענ"ד להעמיד את הככר הכרוך בנייר של תרומה בנייר שאין בו שיעור זה, והיה לתוספתא לומר "פרוסה" וכיו"ב⁸⁴. אכן, באחרונים דנו מצדדים שונים על שיטת תוס' שדבר הראוי לקפלו נחשב ככלי קיבול (בעיקר סביב המשנה בכלים פכ"ו מ"ב על צרור המעות שטהור כשנפשט, עיי"ש ברעק"א). יש שהגבילו את חידושם של תוס': אין כוונת תוס' לומר שכל מה שראוי לקפלו נחשב כבית קיבול המק"ט. על מנת לקבל טומאה צריך שיהיה "כלי" חשוב, אלא שיש בו תנאי נוסף, מכח ההיקש לשק, שיהיה מיטלטל מלא וריקם. על תנאי זה בלבד חידשו תוס', שאם החפץ ראוי לקיפול הרי זה דומה לשק, אך לא אמרו שזו עילה מספקת בפ"ע לטמאו⁸⁵. לפיכך, חפץ פשוט הראוי לקיפול שאין לו חשיבות "כלי" אינו מק"ט. ולפי זה נייר שיהיה מיוחד לתשמיש האדם, ולא לכתיבה גרידא, ותהיה לו חשיבות "כלי", אכן יקבל טומאה אף בהיותו פשוט⁸⁶.

יש ששללו את חידושם של תוס' וביארו שבגד לא הוקש כלל לשק. בעץ ועור, שהם מיני חומרים בלבד ולא מבואר בהם מה שימושו וחשיבותו של הכלי, נדרש ההיקש לשק ומלמד שמדובר באופן שהכלי מיטלטל מלא וריקם. לעומת זאת בגד, ששמו מעיד עליו שעיקרו ללבישה, חשיבותו ושימושו ברורים אף בלא ההיקש לשק, ואין בו כל דרישה שיהיה מיטלטל מלא וריקם⁸⁷. או מטעם אחר: כלי עץ ועור, שרובם משמשים לקיבול, הקפידה התורה שיהיו דומים לשק, משא"כ בחומרים שבדרך כלל אינם משמשים לקיבול (ריטב"א שבת סד ע"א). וכן משמע מעוד ראשונים שבגד לא הוקש לשק לעניין זה, כפי

פלייטון, משמע שהיא כלי הזכוכית הקטן ביותר (תוספתא שבת פ"ח הכ"א ולעיל סי' ד הערה 32), ועיין פרה פ"ב מ"ב.

83 ראה הערה 36.

84 סתם "ככר" עבה יותר מטפח (אגרות הפמ"ג, אגרת ג), ומוכח מהמשנה שהככר עבה יותר ממוציא רימון (כלים פ"ז מ"ג, עיי"ש במשא"ח). וכך משמע משיעורה הרגיל, שש או שמונה ביצים (ערובין פב ע"ב), וזהו נפח הקמח או החיטה (ראה מאמרי 'משך כדי אכילת פרס', 'אמונת עתיך' 131, ובהמשך הדין בגיליון 132), ואילו נפח המאפה נע בין פי שתיים (בפיתה) ועד פי ארבע-חמש (בלחם רגיל, עיי"ש הערה 16). נמצא שלרוב עטיפת ככר זקוקה לתשעה טפחים.

85 כך ביארו בדעת תוס' בשו"ת גידולי טהרה סי' טז (ד"ה ויש לדקדק), סדרי טהרות (כלים רמג,א), שו"ת מי נח (לר' נח רבינוביץ, וילנה תרמ"א, סי' ז דף טו,א) באריכות, ובמשנת אליהו (לר"א מישקובסקי, סוכה סי' יט אות ד), וכן משמע גם בחזו"א כלים סי' ה סק"ג ובמקומות נוספים, ראה בהערה הבאה. רובם (פרט לסד"ט) ביארו לפ"ז גם את דין הנייר, שטהור אע"פ שהוא ראוי לקיפול.

86 שו"ת מי נח שם: "לפ"ז אם יהיה הנייר איזה כלי, אף מהפשוטים, ייתכן שיקבל טומאה, דהא דבעינן דומיא דשק אנו יוצאין במה שיכולין לקפל, אבל חתיכה נייר שאינה כלי כלל אינו מק"ט כלל". אף החזו"א (כלים סי' ה סק"ו וסי' כג סקט"ז וסי' כח סק"ח) כתב שסברת קיפול נאמרה בבגד ועור ושק, אבל לא בעור שאינו מעובד ובנייר, אפילו אם יש בהם שיעור חמישה על חמישה. אלא שאם התקינו לתשמיש מיוחד שמא נחשב ככלי (ומשמע שר"ל שאז יקבל טומאה אפילו בפשוט), ועיי"ש סי' יט סק"י, שכתב שאפשר שאפילו אם ייחדו לקיפול ה"ז טהור.

87 סד"ט שם, במסקנתו; חידושים וביאורים כלים סי' ב סק"ד.

שהראה הסד"ט (כלים רמגא) מהמיוחס לר"ן שבת סד ע"א בשם הרא"ה, ומקושיית הרשב"א שם על תוס', וכן כתב במקדש דוד (סי' נגד) בדעת הרמב"ם והר"ש. יש לציין גם ללשון הרמב"ן שבת פד ע"ב: "דהתם לא כתיב שק דמשמע שיש לו בית קבול אלא מעשה עזים, אע"פ שאין לו קבול, כגון הנך דלעיל אריג כל שהוא", הרי שאריג כ"ש טמא אף בלא קיבול. ממילא, אין יסוד לחדש שדבר שניתן לקפלו נחשב משום כך ככלי קיבול, ונמצא שהנייר הפשוט, שאינו בגד, טהור בכל אופן⁸⁸.

סיכום כללי

בראשונים קיימות שלוש דעות על טיב הנייר שבדברי חז"ל: א. רש"י: הנייר נעשה מעשבים, דהיינו פפירוס הנעשה מצמח הגומא. ב. הר"ש והרמב"ם: מכותנה. ג. הערוך ומקורות בגאונים: עור בתחילת עיבודו. הדעה השנייה אינה מתאימה לידוע על תולדות הנייר בעת העתיקה, שכן הנייר מכותנה הגיע לא"י אחרי ימי המשנה והתלמוד. בחינת הראיות ממקורות חז"ל מבססת את דעת רש"י שהנייר הוא הפפירוס.

יש מספר ראיות שהנייר אינו מקבל טומאה, אלא אם כן עשו ממנו כלי קיבול כגון ארנק ("כיס"), וכך דעת רוב האחרונים (דלא כנודע ביהודה). הטעם לטהרתו הוא שדינו כפשוטי כלי עץ. יש ראיות לכך שהוא טהור אע"פ שניתן לקפלו ואף קפלוחו בפועל. אמנם לדעת תוס' בשבת עור שניתן לקפלו נחשב ככלי קיבול, אבל זה דווקא מפני שיש לו חשיבות כלי, בניגוד לנייר גרידא (שו"ת גידולי טהרה, ועוד), ויש ראשונים שחלקו על תוס' בעניין זה ולדעתם היכולת לקפל אינה מחשיבה ככלי קיבול (רמב"ן רא"ה וריטב"א).

מחלוקת האחרונים על נייר עוסקת בעיקרה בנייר שנעשה מבלויי בגדים, ובו קיימים שיקולים מיוחדים. דעת הנוב"י שדחיסת הסיבים מחשיבה את הנייר כ"לבדים", שמקבלים טומאה בשיעור שלושה על שלושה טפחים. האחרונים שחלקו עליו נקטו שהנייר אינו מק"ט בתורת "לבדים" מפני שהחידוש שלבדים מק"ט אינו אלא אם הם משמשים לשימושי בגד, לבישה או ישיבה וכדומה, וכך משמע בראשונים (ראב"ד ומאירי). לעומת זאת הבגד המקורי שממנו נעשה הנייר כבר אבד ו"פנים חדשות באו לכאן".

מושג זה של "פנים חדשות" נאמר, לדעת כמה אחרונים, לא רק לעניין שם החפץ בכללו שהשתנה, אלא אף לגבי הגדרת החומר הבסיסי שקדם לו. לדעתם, צמר ופשתן שעברו עיבוד ששינה לחלוטין את צורתם וכעת לא ניתן לזהות בהם (בהסתכלות פשוטה, ללא כלי עזר) את הצמר והפשתן אינם "צמר" ו"פשתן", ופקע מהם איסור שעטנז (חת"ס, ועוד). זוהי סברה כללית שנאמרה בתחומים שונים בהלכה, ויש שחלקו עליה לעניין איסורי מאכלות (רא"ש ומגן אברהם), אולם לעניין טומאת כלים נלע"ד שיייתכן שגם הם יודו לחידוש זה.

88 רבי שלמה קלוגר ב'מי נידה' (קו"א על הל' נידה סי' קצ, מהדו"ק, דף כד, א) הוסיף, שאמנם פשוטי כלי עץ מק"ט מדרבנן, אך בנייר לא גזרו, כי אין דרכו לבוא לידי "כלי".

ברם, בהלכות כלים מצאנו סתירות, לכאורה, בדין זה: מחד מצאנו שכלי זפת וכלי גללים הבאים מן העץ טהורים. כמו כן בגדי צמר גפן וקנבוס, לדעת הסוברים ש"בגד" אינו אלא מצמר ופשתים, משמע שהם טהורים אף מדין כלי עץ הראויים למדרס. מאידך, דין כופת שאור שייחדה לישיבה מלמד שהשינוי מצמח החיטה לכופת השאור אינו מספיק להפקיע את היותו "עץ". כך יוצא גם משיטת הרמב"ם לגבי כלי קיבול מהנייר שבימיו, שנעשה מן הכותנה בתהליך ששינה לגמרי את החומר (בניגוד לנייר הפפירוס, שנעשה מרצועות ניכרות מן הצמח). לעניין זה השלכה חשובה למעשה לגבי כלי קיבול מהנייר המודרני, כגון מעטפות נייר וארגזי קרטון, שנעשים מחלקיקי עץ קטנטנים ובלתי נראים לעין. יש מקום לחלק בין הדוגמאות באופנים שונים, ולא זכיתי להגיע לכלל מסקנה ברורה בפרט זה.